

Goed of fout

Niet-standaard inflectie in het hedendaags Standaardnederlands

Hans Bennis & Frans Hinskens

NEDTAA 19 (2): 131–184

DOI: 10.5117/NEDTAA2014.2.BENN

Abstract

Modern colloquial standard Dutch has a number of features involving non-standard inflection (verbal, adnominal, pronominal; involving gender, person, number and case), which appear to participate in ongoing processes of deflection. We focus on ten constructions, nine of which concern non-standard inflection. After discussing each phenomenon from the perspective of its place in the grammatical system, we introduce an online survey on the evaluation and reported use of each phenomenon. Sociobiographical background data are available for over 1600 of the respondents, a third of whom claim to speak a specific Dutch dialect. The data for the 1515 Dutch respondents for each feature are analysed quantitatively on three different scales, as well as on a dialect-standard scale, for the reported own use as well as the perceived use in the respondents' environments. The features appear to be stratified both according to evaluation and style. Several features turn out to be sensitive to the speakers' dialect background, only few of them to sociobiographical background and a third subset to neither. At least one phenomenon seems to be subject to ongoing change, driven by age; some phenomena have *de facto* been elevated to the standard norm. In the patterning of the phenomena studied, internal grammatical factors do not appear to play a significant role as against sociolinguistic ones. Especially perceptual and evaluative considerations appear to determine the results.

Keywords: language variation, deflexion, standard norms, sociolinguistics, morphosyntax, perception and evaluation, web questionnaire

1 Inleiding

Het is een bekend feit dat de Germaanse talen nogal verschillen in de mate waarin de morfosyntaxis een rol speelt in de grammatica. Een taal als het IJslands heeft betrekkelijk rijke flexie-paradigma's, terwijl een taal als het Afrikaans vrijwel geen inflectionele onderscheidingen laat zien. Het Standaardnederlands bevindt zich wat dat betreft ergens in het midden. We hebben de vervoeging van de persoonsvorm, nog wat verbuiging van het adjectief en andere attributieve elementen (zoals *elk*) en restanten van naamval bij de persoonlijke voornaamwoorden. Het is overduidelijk dat het hier gaat om restjes van een veel uitgebreider systeem. De grammaticale relevantie van begrippen als 'geslacht', 'persoon' en 'naamval' neemt over de tijd af, niet alleen in de relevante paradigma's, maar ook ten aanzien van congruentie (dus syntagmatisch), zoals bij de persoonsvorm en in relatieve zinnen. Er lijkt sprake van een algeheel proces van deflexie (een enorme hoeveelheid literatuur ondersteunt deze visie, zie o.a. Van der Toorn et al. 1997, Van der Horst 2008 en Van der Sijs 2004).¹

De historische veranderingsprocessen en de verklaring daarvoor staan in deze bijdrage niet centraal, evenmin als de manier waarop het morfosyntactisch verarmde systeem past binnen de grammatica van het hedendaagse Nederlands (het synchrone perspectief). We proberen in dit artikel zicht te krijgen op de manier waarop nieuwe constructen zich een plaats verwerven in de grammatica van het Nederlands en de manier waarop sprekers van de standaardtaal oordelen over ontwikkelingen in de Nederlandse grammatica.² Zicht op deze ontwikkelingen is om verschillende redenen interessant. De mate van acceptatie lijkt samen te hangen met de status die een bepaald verschijnsel heeft in een lopend veranderingsproces. Naarmate een verschijnsel acceptabeler wordt gevonden, zal het verschijnsel dichter staan bij het bereiken van de status van standaardverschijnsel. Zo lijkt de keus voor *U hebt* in plaats van *U heeft* de eindstreep

1 Onze dank gaat uit naar Rob Zeeman voor de technische ondersteuning en naar Stefan Grondelaers en de anonieme overige reviewers voor de vele nuttige vragen en opmerkingen bij een eerdere versie van dit artikel. Zij zijn uiteraard niet verantwoordelijk voor eventuele onverantwoorde aspecten van deze studie.

2 Zoals een reviewer terecht opmerkt, "standaardtaal is zowel voor wat productie als perceptie betreft een veel complexer en meerdimensionaler concept dan hier gesuggereerd wordt". Over dit onderwerp bestaat een omvangrijke literatuur, zoals Smakman (2012) en Grondelaers & Van Hout (2011). Hier gebruiken we de term om aan te geven dat het gaat om het taalgebruik dat sprekers zelf beschouwen als standaardtaal, terwijl we in de titel van dit artikel verwijzen naar die inflectionele verschijnselen die wel voorkomen in de standaardtaal maar in veel gevallen niet beschouwd worden als 'goed Nederlands'.

bijna bereikt te hebben waarna we mogelijk de teruggang zullen observeren van *U heeft*. Postma (2011) beargumenteert dat het verval van het pronomen *du* het gevolg is van een taalinterne verandering in het grammaticale systeem en knoopt hier een beschouwing over de inverse functie in taalveranderingsprocessen aan vast. In het geval van de variatie tussen standaardtalig *U hebt* en *U heeft* vertegenwoordigt *U heeft* in zekere zin de inverse. Vooralsnog behoort *U heeft* echter nog tot de meest geschreven combinaties van het Nederlands, gegeven dat iedere pinhandeling bij de supermarkt of elders wordt afgesloten met “U heeft betaald”.

Voor sommige verschijnselen, zoals *hun hebben* geldt dat ze al geruime tijd deel uitmaken van het gesproken Nederlands, maar dat algemene acceptatie in de standaardtaal nog ver weg is. We krijgen hiermee zicht op het normatieve karakter van de standaardtaal vanuit de ogen van de taalgebruiker. Maatschappelijk gezien is de waardering voor grammaticale normen groot, maar aangezien er geen officiële normen zijn – de ANS is eerder een descriptieve dan een prescriptieve grammatica –, beperkt irritatie van overheid en publiek over de ‘verloedering’ van de grammatica van het Nederlands zich tot enkele karakteristieke kwesties, zoals *hun hebben*, *een aantal mensen hebben* en *hij heb*, terwijl andere, vergelijkbare veranderingen zoals de verbuiging van het adverbium in *een hele mooie vrouw* of het verdwijnen van (*jij*) *kunt* ten gunste van *kan* onopgemerkt hun ontwikkeling kunnen voortzetten.

De mate van acceptatie van niet-standaard verschijnselen werpt tevens licht op het debat over grammaticaliteitsoordelen van moedertaalsprekers, waarvan vooral traditioneel generatief onderzoek zich pleegt te bedienen, vooral ook omdat de oordelen in dit artikel niet lijken te slaan op de I-taal – de interne systematiek waarvan de moedertaalspreker zich onbewust bedient – maar op de E-taal – de externe eigenschappen van taal, in dit geval kwesties rond grammaticale normering en standaardisering, die soms kunstmatig zijn in de zin dat de normatief opgelegde varianten historisch geen of een andere plaats hebben in de taalgemeenschap, zoals bij het kunstmatige onderscheid tussen datief en accusatief in het persoonlijk voornaamwoord van de derde persoon meervoud (*hun* vs. *hen*).

Vanuit de (kwantitatieve) sociolinguïstische benadering van taalvariatie en -verandering van de norm is onderzoek van niet-standaard inflectie in het Standaardnederlands in elk geval in zoverre interessant dat de Nederlandse spreektaal deels onontgonnen terrein is; op weinig uitzonderingen na (zoals Jansen 1981), geldt dit a fortiori voor de (morfo-)syntax. Ook het aantal studies waarin – ook op basis van zelf gerapporteerd gedrag – de samenhang tussen productie en evaluatie wordt onderzocht (zoals Haese-

ryn 1990) is beperkt en dat geldt zeker ten aanzien van grammaticale eigenschappen van gesproken Nederlands. De onderhavige bijdrage doet verslag van de voornaamste uitkomsten van een recente enquête en beoogt de genoemde leemtes voor zover het gaat over perceptie en evaluatie van spreektaal op bescheiden schaal te vullen.

2 De morfosyntaxis van het Nederlands

Zoals gesteld in de inleiding bezit het Nederlands een sterk verarmd systeem van verbuiging en vervoeging. In een dergelijke situatie is het interessant om na te gaan in welk opzicht het huidige Nederlands variatie vertoont ten opzichte van oudere stadia van de taal en hoe het proces is verlopen/verloopt dat tot deze verarming heeft geleid/leidt.

Als we kijken naar de werkwoordflexie, dan valt op dat de kenmerken voor geslacht (mannelijk, vrouwelijk, onzijdig) geheel afwezig zijn, terwijl het onderscheid voor persoon (eerste, tweede, derde persoon) sterk gereduceerd is. In de verleden tijd vinden we geen onderscheid in persoon, terwijl het Standaardnederlands ook geen persoonsonderscheiding meer kent in het meervoud.³ Ook in het enkelvoud van de tegenwoordige tijd vinden we nog slechts twee vormen (*-o* of *-t*) voor drie persoonsonderscheidingen. Het morfosyntactische onderscheid voor persoon is daarmee in het Standaardnederlands en het overgrote merendeel van de Nederlandse taalvariëteiten teruggedrongen tot het enkelvoud van de tegenwoordige tijd. Waarom dat zo is, laten we hier buiten beschouwing (zie Bennis & MacLean 2007). Wel constateren we dat kennelijk het onderscheiden van het kenmerk [persoon] in de morfosyntaxis van het Nederlands niet langer functioneel is. Wat we aantreffen zijn de restanten van een ouder systeem en gegeven de richting van het proces (deflexie) verwachten we dat op termijn het persoonsonderscheid uit de grammatica verdwijnt en het alleen qua betekenis relevant blijft voor voornaamwoorden. Wat geldt voor het kenmerk [persoon] geldt ten dele ook voor andere

3 Barbiere et al. 2005 = SAND, deel I, kaart 46a,b. In zuidelijke variëteiten bestaat er nog wel de *-t* vorm die samengaat met het voornaamwoord voor tweede persoon meervoud *gij*, dat meestal voorkomt in een samengestelde vorm als *gijlie, gelui, ...* (zie Barbiere et al. 2005); of dit pronomina ook grammaticaal meervoudig is, is de vraag. In Bennis & MacLean (2007) wordt uitgebreid beargumenteerd dat *gij* ongemarkeerd is voor getal en dat de affixen van het type *-lie* semantisch, maar niet morfosyntactisch het getal van deze pronomina bepalen.

morfosyntactische eigenschappen, zoals [geslacht] of [naamval]. Ook hier zien we dat er variatie bestaat die lijkt aan te geven dat het flexiesysteem van de standaardtaal onder druk staat. In hoeverre deze variatie beschouwd kan worden als een gevolg van deflexie is een vraag die in dit artikel niet ter discussie staat. Hieronder een lijst van 10 verschijnselen waarvan er 9 behoren tot de categorie ‘niet-standaard inflectie’.

- jij kan

Op dit moment is er vooral in het afwijkende paradigma voor hulpwerkwoorden een verandering gaande. Dit verschil is opmerkelijk vanuit het perspectief dat frequent gebruikte vormen betrekkelijk resistent zijn tegen verandering (cf. Van Haeringen 1940, 1956; in Bybee’s 2001 usage-based model wordt dit effect aangeduid als ‘conservation effect’; voor een schets zie sectie 4 in Hinskens et al. 2014). De modale hulpwerkwoorden *mogen*, *willen*, *moeten*, *kunnen* en *zullen* zijn op weg om het persoonsonderscheid kwijt te raken.⁴ Voor *mogen* en *moeten* is dit reeds geëffectueerd, maar voor de andere drie zien we een ontwikkeling waarin de tweede persoon enkelvoud de *t*-inflectie aan het kwijt raken is, terwijl bij *kunnen* en *zullen* ook de stamvocaal wordt aangepast aan de eerste en derde persoon (*jij wilt* > *jij wil*, *jij kunt* > *jij kan* en *jij zult* > *jij zal*).⁵

- hij heb

De ontwikkeling van het afnemen van de grammaticale expressie van het kenmerk [persoon] zien we op dit moment ook optreden bij het werkwoord *hebben*, waar – net als bij *zijn* – het enkelvoud een driedeling behouden heeft (*heb*, *hebt*, *heeft*). Hoewel de eliminatie van [persoon] hier verstrekkender gevolgen heeft dan bij de modale hulpwerkwoorden, lijkt het proces dat leidt tot *ik heb*, *jij heb* en *hij heb* hetzelfde als het bovenbeschreven proces bij werkwoorden als *zullen* en *kunnen*. Desalniettemin lijkt het proces van persoonsreductie bij modale werkwoorden minder tegenstand te ondervinden dan hetzelfde proces bij het hulpwerkwoord *hebben*. Het is daarom interessant om na te gaan in hoeverre deze processen verschillend zijn in de oordelen van moedertaalsprekers. Om

4 Een indicatie hiervoor is dat in de eerste uitgave van de ANS uit 1984 *jij kan* etc. nog genoemd wordt als “substandaard”, terwijl het in de tweede uitgave (1997) reeds is gepromoveerd tot de categorie “informeel”.

5 In de volgorde waarin de persoonsvorm voorafgaat aan het voornaamwoord wordt alleen de stamvocaal veranderd: *kun je* > *kan je* en *zul je* > *zal je*.

deze reden hebben wij de ‘nieuwe’ vormen *jij kan* en *hij heb* in de enquête opgenomen.⁶

- u hebt

Een enigszins vergelijkbare kwestie betreft de vorm die hoort bij het beleefdheidspronomen *U*. Dit betrekkelijk recente pronomen – althans in subjectpositie⁷ – is zijn leven in de Nederlandse standaardtaal in de negentiende eeuw gestart als een derde persoons-pronomen, mogelijk afkomstig vanuit een possessieve constructie *Uwe edelheid*, *Uw edele* en varianten, ook vaak geschreven als “*Ue*”. Na de reductie tot *U* bleef het persoonskenmerk derde persoon van die constructie gehandhaafd ondanks het feit dat *U* semantisch verwijst naar de aangesproken persoon op een manier die vergelijkbaar is met *je*, *jullie* en (Brabants of Vlaams) *gij / ge*. Hoe het ook zij (voor diachrone ontwikkelingen op het gebied van de tweede persoon, zie o.a. Aalberse 2009), we zien dat *U is* inmiddels vrijwel verdwenen is uit de standaardtaal, terwijl *U heeft* geleidelijk plaats lijkt te maken voor *U hebt* of *U heb*. We zien dat semantische factoren – *U* verwijst naar de aangesproken persoon en die drukken we uit met een tweede persoon – de overhand krijgen en morfosyntactische factoren – *U* is vormelijk derde persoon – aan betekenis inboeten.

- een aardige meisje

Een ander morfosyntactisch kenmerk dat onder druk staat is het grammaticale kenmerk [geslacht], dat afwezig is in het verbale domein, maar dat in de standaardtaal nog beperkt aanwezig is in het nominale systeem.⁸ Het

6 Het is de vraag of het werkwoord *zijn* ook mee gaat doen aan deze ontwikkeling zodat op den duur het persoonsonderscheid misschien volledig verdwijnt uit de grammatica van hulpwerkwoorden van het Nederlands. Voorlopig is niet duidelijk welke weg daartoe het meest geschikt zou zijn. Analooq aan *hebben* zouden we verwachten dat we gaan in de richting van *ik ben*, *jij ben* en *hij ben*, maar vooralsnog is er geen enkele indicatie dat dit ook de juiste richting is; wellicht is het feit dat het onregelmatige werkwoord *zijn* in de indicatief drie stamvormen vertoont: *ben*, *is*, *zijn* - en de modale werkwoorden en *hebben* twee - de reden voor het stand houden van het inflectionele paradigma bij het werkwoord *zijn*. Als het Nederlands zich zou ontwikkelen als het Afrikaans, dan zou de vorm *is* (*ek is*, *hy is*, *ons is* etc.) de strijd winnen.

7 In eerdere stadia van de taal kwam *U* alleen voor als object en in oblique posities. In de meeste Brabantse en Vlaamse dialecten treffen we *U* nog steeds alleen aan als objectvorm van de tweede persoon, naast de subjectvorm *gij / ge*.

8 In veel Limburgse, Brabantse Vlaamse dialecten speelt het verschil tussen mannelijk en vrouwelijk nog een duidelijke rol in de flectie van het bepaalde en onbepaalde lidwoord, aanwezig en betrekkelijk voornaamwoord, het bijvoeglijk naamwoord en betrekkelijk voornaamwoord.

verschil tussen de kenmerken mannelijk en vrouwelijk is hooguit nog in uiterst formele zin terug te vinden in het systeem van pronominale verwijzing, maar behoort niet langer tot de actieve kennis van de moedertaalspreker van boven de grote rivieren. Moeizame discussies over de vraag of het nu moet zijn: *de regering zij heeft... / hij heeft... / die heeft...* betreffen de laatste restjes van een morfosyntactisch systeem waarin het onderscheid mannelijk – vrouwelijk grammaticaal gemarkeerd wordt (zie Audring 2009). Veel duidelijker zichtbaar is het onderscheid onzijdig – niet-onzijdig in het nominale domein. We vinden dit onderscheid onder meer terug in de keuze van het bepaalde lidwoord (*de* vs. *het*) en de vorm van het adjectief in een onbepaalde nominale groep (*een mooi huis* vs. *een mooie woning*).⁹ Dit onderscheid lijkt nog een stevige positie te hebben in de standaardtaal, maar we zien ook hier de eerste barstjes in het systeem komen, vooral veroorzaakt door het Nederlands van mensen die de taal op een latere leeftijd leren. In deze gevallen wordt de *e*-inflectie uitgebreid naar adjectieven in een onbepaalde, enkelvoudige nominale groep met een onzijdig naamwoord: *een aardige meisje*, waardoor het kenmerk [geslacht] uit de flexie van het adjectief verdwenen is (zie Bennis 2010, Weerman 2007). Deze nominale groep is daarom opgenomen in de enquête.

- een hele mooie auto

Verwant aan deze constructie lijkt de constructie waarin een bijwoord als *heel* in attributieve positie verbogen wordt. Deze verbuiging is parasitair op de verbuiging van het adjectief, en komt alleen voor als het bijwoord een adjectief of een adverbium direct modificeert. Vergelijk de vormen in (1).

- (1) a standaard:
 een heel erg aardige jongen
 b niet- of sub-standaard:
 een heel erge aardige jongen
 een hele erge aardige jongen
 c onmogelijk:
 een hele erg aardige jongen
 een hele aardig meisje

9 Daarnaast treffen we dit onderscheid aan in aanwijzende, betrekkelijke, vragende, onbepaalde en bezittelijke voornaamwoorden (onder andere *deze/dit, die/dat, wie/wat, welke/welk, elke/elk, onze/ons*).

De generalisatie lijkt hier te zijn dat het bijwoord van graad alleen verbogen kan worden als het direct daaropvolgende adjectief /adverbium verbogen is of onderliggend gemarkeerd is als ‘common’ (dat wil zeggen niet-neutrum).¹⁰ Waar de in (1c) genoemde nominale groep *een hele aardig meisje* volstrekt ongrammaticaal lijkt te zijn, geldt dat in mindere mate voor *een hele aardige meisje* dat vooral afwijkend is in de zin van de in de vorige alinea beschreven woordgroep *een aardige meisje*. De eigenschappen van het ‘illegaal’ verbogen bijwoord zijn niet of nauwelijks onderzocht (welke bijwoorden, beperkingen op de constructie etc.). Wel hebben we deze constructie opgenomen in de enquête.

- de vrouw waarvan

Een ander geval waarin een grammaticaal kenmerk een rol lijkt te spelen is het onderscheid menselijk – niet-menselijk bij pronominale uitdrukkingen met een prepositioneel R-pronomen (*er, daar, waar* etc.). Bekend is dat er in de normatieve grammatica een regel lijkt te bestaan die R-pronomen verbiedt om te verwijzen naar mensen. Hoewel het verre van duidelijk is dat deze regel ook inderdaad systematisch deel uitmaakt van het grammaticale systeem,¹¹ schrijft de normatieve grammatica voor dat het moet zijn *de vrouw van wie ik houd* en niet *de vrouw waarvan ik houd*, terwijl het moet zijn *het elftal waarvan Ajax wint* en niet *het elftal van wie Ajax wint*. In de praktijk zien we dat de R-regel in relatieve constructies massaal wordt overtreden. Om te bepalen wat de status van deze regel is bij de taalgebruiker hebben we *de vrouw waarvan* opgenomen in de enquête.

10 Het gaat hier om het onderliggende geslachtskenmerk en niet om de vorm (-e) van het adjectief. Het contrast tussen *een hele gedegen school* (-neutrum) vs. **een hele gedegen gymnasium* (+neutrum) laat zien dat *hele* als bijwoord ook mogelijk is als het volgende adjectief niet verbogen kan worden (*gedegen*) terwijl het nomen ‘zijdig’ is (*school*). Vervangen we *school* door het onzijdige nomen *gymnasium* dan is *hele* niet langer een optie. Aangezien het optreden van het bijwoord in de attributieve constructie afhankelijk is van het adjectief, moeten we aannemen dat niet de vorm (een verbogen adjectief), maar het kenmerk (een [+/-neutrum] adjectief) de verbuiging van het bijwoord bepaalt.

11 Ofschoon normatieve taalgebruikers menen dat R-pronomen het kenmerk ‘niet-menselijk’ hebben, lijkt dit vooral een oppervlakkige observatie. Zo zijn dezelfde normatieve taalgebruikers van mening dat een zin als *Een leuk meisje om mee uit te gaan* een goede zin is van het Nederlands. Deze zin kan echter alleen maar gevormd worden door een ditmaal onzichtbaar R-pronomen. De adpositie *mee* komt namelijk alleen voor als postpositie of partikel. In deze zin moet *mee* gezien worden als een postpositie, vergelijkbaar met een constructie als *Het is leuk om daarMEE uit te gaan*. Zou het corresponderen met *Het is leuk om MET dat meisje uit te gaan*, dan is het optreden van *mee* in de eerst genoemde zin geheel onverwacht en tegen de regels. De aanname dat het kenmerk R correspondeert met niet-menselijk blijkt daarom niet gebaseerd op een gedetailleerde beschouwing van de feiten.

- het boek wat

Geslacht speelt zijdelings ook een rol in een andere kwestie die zich aandient bij relatieve constructies. Het betreft hier de keuze tussen *dat* en *wat* als betrekkelijk voornaamwoord. In het Nederlands (en het Duits) lijkt de keuze tussen *w*-pronomina en *d*-pronomina willekeurig – waarom zeggen we *de man wiens vader* en niet *de man diens vader* (zoals in het Duits: *dessen*) terwijl we wel zeggen *de man die* en niet *de man wie* (met uitzondering van Johan Crujff, zie Bennis 2001)? De keuze tussen *wat* en *dat* als relativum bij een onzijdig antecedent is complex. Het is volgens de normatieve regels *alles wat ...* en *het boek dat*, maar waarom? En is het nu *elk boek wat* of *elk boek dat*? Is het *een boek wat* of *een boek dat*? De literatuur geeft geen helder beeld (zie bijv. ANS 1, p. 337). We zien de neiging van de taalgebruiker om de keuze tussen *d*-woorden en *w*-woorden bij onzijdige antecedenten (*het*-woorden) te beslissen in het voordeel van de *w*-woorden. De status van dit proces wordt onderzocht door *het boek wat* op te nemen in de enquête.

- hun hebben

Naast de kenmerken voor persoon en geslacht zijn er nog twee morfosyntactische eigenschappen die voor reductie in aanmerking komen, namelijk naamval en getal. Naamval is een kenmerk dat inmiddels verdwenen is uit het grammaticale systeem met uitzondering van de categorie pronomina. Het verschil tussen datief en accusatief maakt allang geen deel meer uit van het Nederlands behalve in het artificiële onderscheid tussen *hen* en *hun*. Dat laatste onderscheid wordt nauwelijks nog gehanteerd in gesproken Nederlands; het zal hier verder niet worden onderzocht. Interessanter is het verschil tussen nominatief en niet-nominatief of objectief. Dit onderscheid is nog volop aanwezig in de hedendaagse standaardtaal, maar begint hier en daar ook te kraken. Een veelbesproken kwestie is de aanwezigheid van een objectvorm van het pronomen voor de derde persoon meervoud in subjectpositie. Het betreft de heikele en veel besproken kwestie van *hun hebben*.¹² Het is evident dat naamval niet langer een functionele rol speelt in het Nederlands aangezien niet-pronominale nominale groepen, op enkele versteende uitdrukkingen als *in levenden lijve* en *te allen tijde* na, niet meer een naamvalonderscheid laten zien (zoals bijvoorbeeld nog wel in het Standaardduits). Ook bij de pronomina zijn er verschillende gevallen waarin het onderscheid tussen nominatief en objec-

12 Zie Van Bree (2012) voor een bespreking van deze constructie en voor verdere literatuurverwijzing.

tief niet zichtbaar is, met name bij de tweede-persoonspronomen *je*, *jullie* en *u*. Bij de derde persoon meervoud lijkt de ontwikkeling er toe te leiden dat het subjectpronomen *ze* ook gebruikt kan worden in objectpositie en omgekeerd dat de objectvorm *hun* ook optreedt in subjectpositie.¹³ Het naamvalsverschil tussen *ze* en *hun* lijkt vervangen te gaan worden door een semantisch verschil tussen menselijke en niet-menselijke objecten/subjecten (zie Van Bergen et al. 2011). In *Hun staan op straat* lijkt *hun* voor standaardspreekers alleen te kunnen verwijzen naar mensen en niet naar zaken, terwijl *ze* voor zowel mensen als zaken geschikt lijkt te zijn. Hetzelfde geldt voor objectpositie, want het object in een zin als *Ik heb hun/hen zien liggen* lijkt alleen betrekking te kunnen hebben op mensen terwijl *ze* in *Ik heb ze zien liggen* ook op niet-menselijke objecten van toepassing kan zijn. Gegeven de status van schoolvoorbeeld van verloederd Nederlands hebben we de constructie *hun hebben* een belangrijke plaats gegeven in de enquête.

- een aantal mensen staan

Een ander geval waarin een morfosyntactisch kenmerk aan verandering onderhevig lijkt te zijn, betreft het kenmerk voor getal. Enkelvoud of meervoud is natuurlijk een betekenisvolle onderscheiding die niet zomaar kan worden weggelaten, maar net als bij persoon of geslacht is de semantische relevantie alleen aanwezig voor nominale groepen, niet voor de corresponderende eigenschappen van de persoonsvorm. Bij meervoud zien we een mogelijke verandering van de rol van meervoud, en ook nu weer gaat de ontwikkeling weg van de morfosyntactische eigenschappen en op weg naar een semantische bepaling van getal. Zo is de groep *Een aantal van mijn vrienden* formeel enkelvoudig aangezien het hoofd *aantal* enkelvoudig is, maar interpretatief meervoudig. In deze gevallen gaat het Nederlands van morfo-syntactische in de richting van semantische congruentie met de persoonsvorm, net als het Engels, dat al wat verder is op deze weg (cf. *the committee have decided ...*). Om te zien hoe deze ontwikkeling door de taalgebruiker wordt waargenomen en geëvalueerd, hebben we *een aantal mensen staan* in de enquête opgenomen.

- z'n eigen

We hebben in deze paragraaf negen constructies opgevoerd waar morfosyntactische eigenschappen van het Nederlands tot variatie aanleiding

13 Het pronomen *ze* kan in de gesproken standaardtaal in het hele taalgebied fungeren als zwakke vorm van het subject 3 sg.fem. en 3 pl. en als direct en indirect object 3 sg.fem. en 3 pl.

geven. In deze gevallen vinden we alternatieve vormen die voorlopig nog in meer of mindere mate behoren tot standaard Nederlands. Het gaat om de kenmerken voor [persoon], [getal], [geslacht] en [naamval]. Ten slotte hebben we in de enquête een verschijnsel opgenomen dat eerder lexicale variatie betreft, maar met de overige vormen verband houdt vanwege de pronominale status en de syntagmatische relatie die het binnen de zin onderhoudt met een antecedent. Het gaat daarbij om de keuze van het wederkerend voornaamwoord. Waar Hollandse en Brabantse dialecten in de overgrote meerderheid de voorkeur geven aan reflexieve vormen met het possessieve element *eigen*, heeft de standaardtaal uiteindelijk de keuze gemaakt voor vormen met een intensifier *zelf* (zie Barbiers et al. 2005 = SAND, deel I, kaart 69b). Om te bekijken of taalgebruikers dit type variatie anders beoordelen dan morfosyntactische variatie hebben we een zin opgenomen waarin *zichzelf* vervangen is door *z'n eigen*.

Van de tien verschijnselen waarvoor gekozen is, worden er acht ook genoemd in de tweede druk van de ANS (Haeseryn et al. 1997). De acht genoemde verschijnselen worden beschouwd als 'informeel', 'regionaal', 'uitgesloten' en 'voorkomend'; de labels 'informeel' en 'regionaal' worden in de ANS gebruikt voor varianten die buiten de standaardnorm zouden vallen. Hieronder het lijstje verschijnselen en het predikaat dat er door de ANS aan is toegekend.

- uitgesloten
hun hebben (p. 251)
- regionaal (tegen de regels van de standaardtaal)
z'n eigen (p. 261)
- komt voor (vooral bij jongeren)
een aantal mensen staan (p. 1148)
- informeel
jij kan (p. 96), *U hebt* (p. 95), *hele mooie* (p. 895), *het boek wat* (p. 339),
een vrouw waarvan (p. 344/496)

Duidelijk is dat de ANS al deze verschijnselen erkent als afwijkend gezien het feit dat geen van de genoemde constructies wordt opgenomen zonder een opmerking over de acceptabiliteit. Verschijnselen van het type *een aardige meisje* en *hij heb* zijn niet opgenomen, hetgeen er op kan duiden dat men het evident lijkt te vinden dat deze constructies niet tot de standaardtaal behoren. De expliciete opmerking dat *hun hebben* voorkomt maar uitgesloten moet worden geeft aan dat de ANS deze constructie vooralsnog verwerpt, net als *z'n eigen*, waarvan men wel de regionale status

erkent. De andere zes constructies worden genoemd als alternatief voor de ‘voorkeursvorm’ en gelden als “informeel” of krijgen de kwalificatie “komt voor”.¹⁴

3 Een recente webenquête

Enkele van de hierboven geschetste verschijnselen waren de afgelopen jaren het voorwerp van verhitte debatten; daarbij gaat het onveranderlijk om de normatieve status ervan. Voor elk van de tien verschijnselen hebben wij de graad van acceptatie in het oordeel van de taalgebruiker proberen te achterhalen. Daarnaast willen we weten in hoeverre verschillen in acceptabiliteit van invloed kunnen zijn op het verloop van het proces van specifieke gevallen van deflexie.

Het Meertens Instituut heeft een traditie in de verzending van dialectvragenlijsten vanaf de allereerste lijst van het instituut uit 1931, die ging over “Namen van lichaamsdelen van den mensch”. Deze schriftelijke enquêtes worden sinds kort vervangen door vragenlijsten op de website van het Meertens Instituut (zie: www.meertens.knaw.nl/meertenspanel/). De traditionele groep respondenten van schriftelijke vragenlijsten is vervangen door ‘het Meertens panel’ dat bestaat uit belangstellenden die zich elektronisch hebben aangemeld voor het beantwoorden van digitale enquêtes. Voor de grote meerderheid van de leden van het Meertens panel beschikken we over sociaal-biografische data; het betreft gegevens inzake sekse, leeftijd, onderwijsachtergrond en inkomensniveau. Op dit moment (april 2014) zijn er ruim 6000 ingeschreven deelnemers die met enige regelmaat vragenlijsten digitaal krijgen voorgelegd. Wij baseren ons in dit artikel op antwoorden die verkregen zijn door middel van een dergelijke digitale vragenlijst. De in dit artikel besproken enquête was de eerste vragenlijst in de nieuwe opzet en is enkele jaren geleden op het net verschenen. Aan deze enquête hebben ruim 2200 mensen deelgenomen; van 1630 van hen beschikken we over sociaal-biografische gegevens en 295 van hen hebben zich speciaal voor deze vragenlijst aangemeld als lid van het Meertens panel (zie par. 6.2 sub *Vaste respondenten tegenover nieuwe aanmeldingen*). 541 van de 1630 deelnemers hebben in eerdere instantie kenbaar gemaakt, een dialect van het Nederlands of het Fries te spreken.

¹⁴ Er bestaan aanzienlijke verschillen tussen Belgisch Nederlands en Nederlands Nederlands in morfosyntactisch opzicht. In dit artikel gaat het uitsluitend over de oordelen van sprekers van Nederlands Nederlands.

Naast het veelbesproken *hun hebben* zijn negen, in paragraaf 2 besproken verschijnselen geselecteerd voor bevraging; zij vormen geen volledig uitputtende lijst van niet-standaard inflectie in gesproken Standaardnederlands, al vertegenwoordigen ze waarschijnlijk wel de meest verbreide. De enquête bevatte de volgende verschijnselen en hun eigenschappen:

niet-standaard	standaard	gramm. kenmerk	uitgedrukt op
<i>hun hebben</i>	<i>zij</i>	naamval	pers. pronomen
<i>jij kan</i>	<i>kunt</i>	persoon	(modaal) ww
een <i>aardige</i> meisje	<i>aardig</i>	geslacht	adjectief
<i>U hebt</i>	<i>heeft</i>	persoon	<i>hebben</i>
<i>hele</i> mooie	<i>heel</i>	(geslacht) ¹⁵	adverbium
<i>hij heb</i>	<i>heeft</i>	persoon	<i>hebben</i>
het boek <i>wat</i>	<i>dat</i>	(geslacht) ¹⁶	rel. pronomen
<i>z'n eigen</i> (refl, 3rd p sg)	<i>zichzelf</i>	–	refl. pronomen
de vrouw <i>waarvan</i>	<i>van wie</i>	menselijk	rel. pronomen
een aantal mensen <i>staan</i>	<i>staat</i>	getal	ww

Voor elk verschijnsel werden vragen gesteld op drie gebieden:

- wat men in zijn/haar omgeving hoort,
- wat men zelf doet, en
- wat men er van vindt.

De respondenten werden geacht de enquête voor 5 of meer verschijnselen in te vullen, te weten *hun hebben* (verplicht) en minstens 4 andere verschijnselen naar keus.

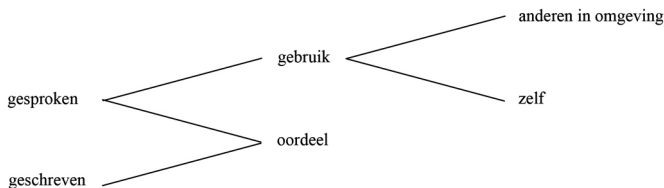
In Appendix 1 staan afbeeldingen van de introductiepagina en de vragen die zijn gesteld, in dit geval bij het verschijnsel *hun hebben*. Alle vragen waren meerkeuzevragen; de antwoordcategorieën waren tweewaardig ('ja'/'nee'), driewaardig ('ja'/'weet niet'/'nee') of meerwaardig (vijfpuntschalen die zich uitstrekken tussen bijvoorbeeld 'nooit' en 'vaak' of tussen 'fout Nederlands' en 'goed Nederlands'). Aan het eind was er de mogelijkheid om desgewenst opmerkingen toe te voegen over het gebruik van het

15 Zoals in 2 is besproken, is de verbuiging van het adverbium een verschijnsel dat ten dele parasiteert op de verbuiging bij adjectiva/adverbia. Aangezien die verbuiging op zijn beurt weer afhankelijk is van het onderscheid neutrum/niet-neutrum zetten we "geslacht" hier tussen haakjes.

16 Het verschil tussen *wat* en *dat* in deze constructie heeft niet direct met [geslacht] te maken, en eerder met [definietheid] (zie Bennis 2001). Het wordt hier gekoppeld aan [geslacht] vanwege het feit deze *w/d*-variatie vrijwel alleen voorkomt bij onzijdige antecedenten, en dus is dit verschijnsel indirect verbonden met [geslacht]. Vandaar de ronde haakjes.

verschijnsel in kwestie. Appendix 1 bevat alle vragen voor *hun hebben*; voor alle andere bevroegde verschijnselen waren de vragen identiek. Voorafgaand aan de enquêtevragen werden de niet-standaardvarianten telkens expliciet vergeleken met de bijbehorende standaardvarianten; bijv. “*hun hebben* in bijvoorbeeld “Hun hebben hun best gedaan” (volgens grammatica *zij hebben*)”.

Van de in totaal zeven meerkeuzevragen per verschijnsel betroffen er zes het gesproken en één het geschreven taalgebruik. Die laatste vraag betreft de evaluatie van het verschijnsel in kwestie en luidt “Vindt U *hun hebben* [mutatis mutandis] acceptabel in geschreven taal – in een SMS, in een e-mail, in een werkstuk voor school, in een sollicitatiebrief”. Per genre hadden de respondenten voor hun antwoord de keuze tussen ‘ja’, ‘weet niet’ en ‘nee’. Zodoende zijn er voor elk verschijnsel data verzameld die op de volgende manier aan elkaar gerelateerd zijn:

Figuur 1 De diverse typen van data en hun onderlinge samenhangen

4 De respondenten

De steekproef van respondenten voor deze enquête is via zelf-selectie tot stand gekomen; het is daarmee geen random steekproef en dat heeft gevolgen voor de validiteit, meer in het bijzonder voor de generaliseerbaarheid van de bevindingen. In deze sectie staat de vraag centraal in hoeverre de opbouw van de steekproef naar nationaliteit, sekse, leeftijd, onderwijsachtergrond en inkomensniveau een afspiegeling vormt van die van de samenleving.

Voor 1619 van de 1630 respondenten weten we zowel waar ze geboren en getogen zijn als waar ze woonden ten tijde van de invulling van de enquête. 14 van de deelnemende inwoners van België hebben een Nederlandse achtergrond en bij 5 anderen ligt het andersom. Wanneer we deze in totaal 19 respondenten buiten beschouwing laten, dan blijkt het over-

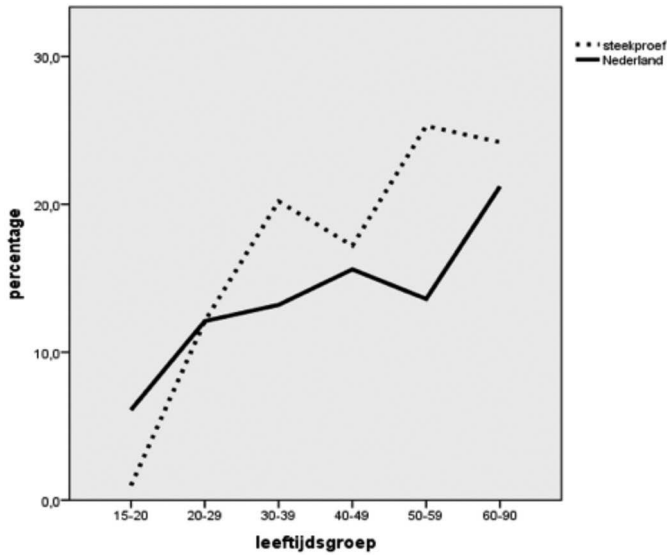
gebleven deel van de steekproef (N=1600) 85 respondenten te omvatten die in Vlaanderen geboren, getogen en woonachtig zijn, dus 5.3%. Uitgaande van zo'n 16 miljoen moedertaalsprekers van het Nederlands in Nederland en ongeveer 6 miljoen in België / Vlaanderen, zou met circa 27 % Vlaamse respons recht gedaan zijn aan de getalsmatige verhoudingen in het taalgebied. Gezien de grote getalsmatige ongelijkheid tussen de beide nationaliteiten in de steekproef en de statistische complicaties die deze met zich mee zou brengen is er besloten, om de analyses te beperken tot de 1515 Nederlandse respondenten.

Figuur 2 Kaart van de verspreiding van de 1515 respondenten in Nederland

Het Nederlandse deel van de steekproef omvat 609 mannen en 906 vrouwen, proportioneel 40,2% en 59,8%. In dit opzicht is de steekproef geen nauwkeurige afspiegeling van de Nederlandse bevolking, waar (blijkens de gegevens in het *Statistisch jaarboek 2010: 86*) de verhoudingen 49.5% resp. 50.5% zijn.

De leeftijdsopbouw van de steekproef resp. van de Nederlandse samenleving ziet er als volgt uit (Figuur 3):

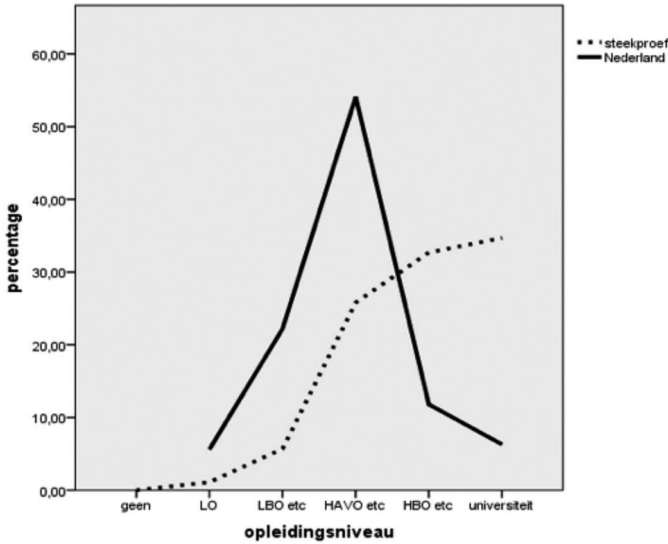

Figuur 3 De leeftijdsopbouw van de steekproef in vergelijking met die van de Nederlandse samenleving¹⁷

Blijkens de vergelijking met de proporties van de leeftijdsgroepen in de Nederlandse samenleving is de steekproef ook in dit opzicht geen Nederland in microkosmos; vooral de groep van 50-60-jarigen is in de steekproef oververtegenwoordigd, terwijl de groep van jongeren van 15-20 jaar is ondervertegenwoordigd.

Naar onderwijsachtergrond zijn de steekproef resp. de Nederlandse samenleving opgebouwd als grafisch weergegeven in Figuur 4.

¹⁷ Op basis van *Statistisch jaarboek 2010*: 87.

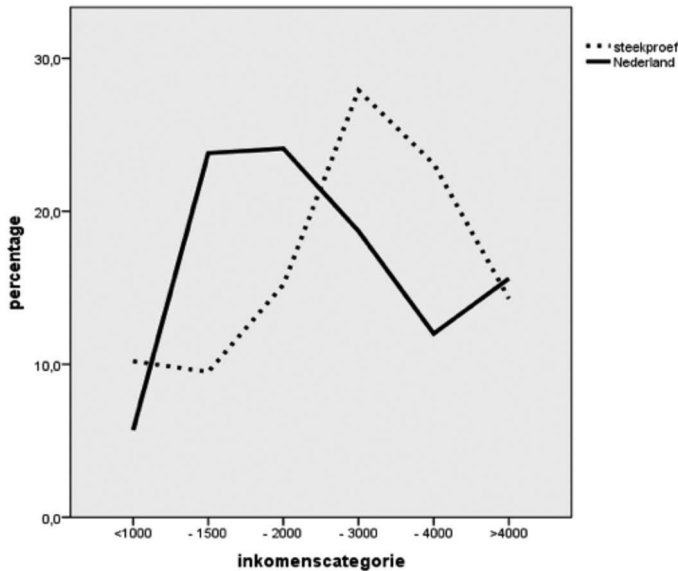

Figuur 4 De opbouw van de steekproef naar onderwijsachtergrond in vergelijking met die van de Nederlandse samenleving¹⁸

Voor degenen met een voltooide opleiding zijn de lagere niveaus ondervertegenwoordigd, en de bovenste twee (HBO / Hogeschool en Universiteit) juist oververtegenwoordigd in de steekproef voor deze enquête. De oververtegenwoordiging betreft vooral de universitair opgeleiden, die getalsmatig de grootste groep vormen binnen de steekproef.

Figuur 5 schetst de opbouw van de steekproef resp. van de Nederlandse samenleving naar inkomensniveau.

¹⁸ Op basis van *Statistisch jaarboek 2010*: 259.

Figuur 5 De opbouw van de steekproef naar inkomensniveau (netto / maand) in vergelijking met die van de Nederlandse samenleving¹⁹

In de steekproef zijn de inkomensgroepen tot 1000, tot 3000 en tot 4000 Euro per maand oververtegenwoordigd, terwijl de groepen 2 en 3 ondervertegenwoordigd zijn vergeleken met die in de Nederlandse samenleving. Alleen voor de hoogste inkomensgroep lijkt de steekproef de proportie in de Nederlandse samenleving heel behoorlijk te benaderen.

Kortom, de vertekening van de proporties in de steekproef ten opzichte van die in de Nederlandse samenleving is het geringst voor de factor geslacht, gevolgd door de factoren leeftijdsgroep en inkomen en het sterkst voor opleiding. Hiermee moet rekening gehouden worden bij het interpreteren van de bevindingen uit het onderzoek die hieronder gepresenteerd worden.

Behalve over demografische beschikken we ook over dialectgeografische gegevens – zij het slechts voor een beperkt deel van de steekproef van respondenten. Een derde van de respondenten zegt een dialect van het Nederlands of het Fries te spreken; de betreffende dialecten zijn daarbij door de betreffende respondenten lokaal of regionaal geïdentificeerd. Uit-

19 Op basis van *Statistisch jaarboek 2010*: 170, cijfers die overigens slechts gedeeltelijk vergelijkbaar zijn omdat er sprake is van besteedbaar inkomen op jaarbasis met intervallen van 10.000 Euro.

gaande van een klassieke indeling van de dialecten van het Nederlands in (West-)Vlaams (gesproken in een deel van Zeeland), Brabants, Limburgs, Hollands en Nedersaksisch en daarnaast het Fries, blijkt het betreffende deel van de Nederlandse respons ongelijkmatig verdeeld te zijn over de dialectkaart; zie Tabel 1.

Tabel 1 De respondenten wier dialectachtergrond bekend is; verdeling naar Nederlandse en Friese dialectgebieden

Dialectgebied	N	%
Vlaams (V)	24	5,1
Brabants (B)	79	16,7
Limburgs (L)	88	18,6
Hollands (H)	96	20,3
Nedersaksisch (N)	118	24,9
Fries (F)	68	14,4
<i>totaal</i>	473	100

5 De globale resultaten

De centrale bevindingen betreffen het vermeende gebruik van elk van de verschijnselen in de *omgeving* van de respondenten, het gerapporteerde *eigen gebruik* en de *evaluatie* ervan in termen van ‘goed’ dan wel ‘fout’ Nederlands.²⁰ De respondenten konden hun antwoord voor elk van de drie vragen per verschijnsel invullen op een 5-puntschaal. In Tabel 2 zijn de verschijnselen op basis van de enquêteresultaten gerangordend op elk van de drie schalen.

We kunnen vaststellen dat een *aardige meisje* op alledrie de schalen het slechtst scoort (geringste gebruik in omgeving, geringste eigen gebruik, ‘foutste’ Nederlands). Wat het eigen gebruik en de evaluatie betreft lopen de oordelen van de respondenten op dit verschijnsel tevens het minst uiteen, gezien het feit dat hier de kleinste standaardafwijkingen te vinden zijn. De standaardafwijking is een maat voor de spreiding van de scores in een verdeling; hoe verder verspreid, hoe groter de standaardafwijking.

20 De bevindingen zijn respectievelijk samengevat in de rijen 3 en 4, 37 en 38 en 13 en 14 van de tabel in Appendix 2.

Tabel 2 De rangorde van de centrale verschijnselen per schaal (1 = hoogst en 10 = laagst)

	goed NLS?	eigen gebruik	gebruik in omgeving
hun hebben	8	8	8
jij kan	3	3	2
een aardige meisje	10	10	10
U hebt	1	2	4
hele mooie	2	1	1
hij heb	9	9	9
het boek wat	6	6	6
z'n eigen (refl)	7	7	7
de vrouw waarvan	4	4	5
een aantal mensen staan	5	5	3

Aan de andere kant van de schaal zit *hele mooie*, dat de hoogste scores heeft voor zowel eigen gebruik als gebruik in de omgeving. In dat laatste opzicht vinden we voor dit verschijnsel de grootste eenstemmigheid tussen de respondenten; van alle verschijnselen vertoont *hele mooie* de kleinste standaardafwijking. Voor de evaluatie in termen van 'goed' / 'slecht' Nederlands staat *hele mooie* op de tweede plaats; de eerste plaats wordt bezet door *U hebt*.

Zoals een kleine standaardafwijking een aanwijzing is voor (in dit geval) een grote eenstemmigheid, is een grote standaardafwijking een aanwijzing voor een geringe eenstemmigheid tussen respondenten. De geringste eenstemmigheid is er voor wat betreft gebruik in de omgeving ten aanzien van *z'n eigen (refl)*, wat betreft eigen gebruik ten aanzien van *U hebt* en wat betreft de evaluatie in termen van 'goed' / 'fout' Nederlands eveneens ten aanzien van *U hebt*. Vooral dit laatste stemt tot nadenken, aangezien dit verschijnsel op deze evaluatieschaal tegelijkertijd het beste scoort; blijkbaar is het oordeel over *U hebt*, hoe positief ook, (nog?) niet erg stabiel.

Zoals uiteengezet in sectie 3 werden de respondenten geacht de enquête voor 5 of meer verschijnselen in te vullen, te weten *hun hebben* (verplicht) en minstens vier andere verschijnselen naar keus. Het aantal respondenten per verschijnsel (rij 1 in Appendix 2) loopt daardoor zeer uiteen. De hoogste respons vinden we voor *hun hebben* (1515, dat wil zeggen alle Nederlandse respondenten voor wie sociaal-biografische achtergrondinformatie beschikbaar was). Buitendien schommelen de waarden tussen 1041 (*een aantal mensen staan*) en 740 (*hele mooie*). De vergelijkbaarheid van de bevindingen voor de verschillende verschijnselen is daarom enigszins beperkt.

In Tabel 3 zijn alle significante samenhangen tussen het aantal respondenten en de drie centrale bevindingen weergegeven. Het betreft correlatiecoëfficiënten ('Spearman's rho), waarvan de waarde telkens kan schommelen tussen -1 (perfecte negatieve correlatie) en 1 (perfecte positieve correlatie); hoe dichter bij 0 , hoe zwakker de samenhang.

Tabel 3 De correlaties (1-tailed Spearman's rho's) tussen enkele centrale uitkomsten

	N resp.	gebruik in omgeving	eigen gebruik
gebruik in omgeving	.561 (.046) ²¹		
eigen gebruik	.639 (.023)	.926 (.000)	
evaluatie: 'goed' NLS?	-.585 (.038)	-.875 (.000)	-.962 (.000)

De resultaten in de kolom met het kopje 'N resp.' betreffen de verbanden die het aantal respondenten onderhoudt met de gegevens over gebruik in de omgeving, eigen gebruik en evaluatie. Het aantal respondenten per verschijnsel blijkt de sterkste samenhang te onderhouden met eigen gebruik. Deze samenhang betekent dat hoe vaker een verschijnsel door de respondenten naar eigen zeggen gebruikt wordt, hoe groter de kans is dat het gekozen werd voor beoordeling in de webenquête – maar de mate van samenhang is matig. Het feit dat het aantal respondenten per verschijnsel een zwakke tot matige samenhang onderhoudt met de evaluatie ervan in termen van 'goed' / 'fout' Nederlands betekent dat het aantal respondenten dat door een bepaald verschijnsel 'aangetrokken' werd amper een taalgernisindex vormt.

De onderlinge samenhangen tussen de drie centrale bevindingen (gebruik in de omgeving, eigen gebruik en evaluatie in termen van 'goed' / 'fout' Nederlands) zijn zonder uitzondering hoogsignificants, positief en zeer sterk. De correlatie tussen eigen gebruik en evaluatie in termen van 'goed' / 'fout' Nederlands is zelfs vrijwel volmaakt. Dit laatste betekent dat men er wat deze tien verschijnselen betreft van overtuigd is zelf 'goed' Nederlands te spreken: iets dat men zelf zegt te gebruiken, beschouwt men als 'goed Nederlands', iets dat men weinig of niet zegt te gebruiken als 'fout' Nederlands.

21 De waarde tussen haakjes (vaak voorafgegaan door 'p' voor 'probability', oftewel de significantie) duidt aan dat er een kans is van 46 op 1000 dat de samenhang toe te schrijven is aan het toeval.

De generaliseerbaarheid van de bevindingen uit deze survey is in enkele opzichten begrensd:

- proportioneel vormt de steekproef van respondenten geen nauwkeurige afspiegeling van de populatie van sprekers van het Nederlands in Nederland; de vertekening is het grootst voor inkomensniveau en onderwijsachtergrond;
- voor slechts 1/3 van de respondenten zijn er bruikbare data ten aanzien van hun dialectachtergrond;
- voor elk afzonderlijk verschijnsel behalve *hun hebben* is omvang en samenstelling van de deelverzameling van respondenten weer anders. In wezen is elk verschijnsel aan een andere steekproef van sprekers onderzocht, maar de 10 steekproeven vertonen door de bank genomen redelijk wat overlap; ook zijn de steekproeven in een reeks van dimensies in de achtergrond van de sprekers onderling vergelijkbaar.

6 Bevindingen per onderdeel

6.1 Gebruik in de omgeving van de respondenten

De respondenten is gevraagd om per verschijnsel aan te geven of dit naar hun indruk gebruikt wordt in hun omgeving en, meer in het bijzonder, door vertegenwoordigers van vier verschillende leeftijdsgroepen (te weten kinderen, jongeren, mensen van middelbare leeftijd en ouderen – meerdere antwoorden mogelijk). Blijkens de respons meent men van geen enkel verschijnsel dat het door oudere sprekers het meest gehanteerd wordt (rijen 5 tot en met 12 in de tabel in Appendix 2); als dit juist is, dan is er misschien in alle gevallen sprake van verschijnselen waarvan men denkt dat die zich pas sinds kort aan het verbreiden zijn door het taalgebied. Dat lijkt vooral te gelden voor *hun hebben*, *jij kan*, *een aardige meisje*, *hele mooie*, *hij heb* en *het boek wat*; voor deze verschijnselen geldt dat ze, in de perceptie van de respondenten, het meest gehanteerd worden door jongere en het minst door oudere sprekers. Van deze verschijnselen bezetten *hele mooie* en *jij kan* de rangnummers 1 en 2 in het gebruik in de omgeving (zie Tabel 2). Als dat inderdaad het geval is, dan is òf de opmars van beide verschijnselen ongewoon snel verlopen òf de indruk dat beide verschijnselen het meest door jongere en het minst door oudere sprekers gebruikt worden strookt niet met de werkelijkheid.

Het tegendeel van een recente verbreiding door het taalgebied lijkt aan de orde voor *U hebt*, *z'n eigen* en *de vrouw waarvan*; deze verschijnselen worden in de perceptie van de respondenten het meest gehanteerd door

sprekers van middelbare leeftijd en het minst door kinderen. Neemt het gebruik van deze verschijnselen af? Of is hier sprake van *age grading*, dat wil zeggen leeftijdstaal oftewel algemeen verbreide en daarmee voorspelbare veranderingen in het taalgebruik die – elke generatie opnieuw – rond een bepaalde leeftijd plaats hebben in de ontwikkeling van het individu (vgl. Chambers 1995: 188)?

6.2 Evaluatieve oordelen

Rangorde

Over elk verschijnsel spraken de respondenten zich in evaluatieve zin uit met behulp van drie 5-puntsschalen: ‘fout—goed Nederlands’, ‘lelijk—mooi’ en ‘slordig—zorgvuldig’. Van een andere aard is de schaal ‘dialect—standaardtaal’, maar ook de evaluatie van de verschijnselen op deze schaal kan niet anders dan subjectief genoemd worden.

Op de ruwe gegevens werden twee bewerkingen uitgevoerd. Allereerst werd voor elk van deze schalen, op basis van de betreffende waardering van de afzonderlijke verschijnselen, de betrouwbaarheid berekend (met een maat die bekend staat als Cronbach’s alpha, waarvoor de ondergrens in het algemeen gelegd wordt bij .70) alsmede de gemiddelde score (rijen 13, 15, 17 en 19 in de tabel in Appendix 2). Op grond van hun gemiddelde beoordeling werden de verschijnselen per schaal gerangordend (rijen 14, 16, 18 en 20 in de tabel in Appendix 2). Vervolgens werden de schalen ‘zorgvuldig’—‘slordig’ en ‘standaardtaal—dialect’ omgepoold, zodat de waarden op alle vier de schalen oplopen. De resulterende rangordening wordt, naast de betrouwbaarheid, weergegeven in Tabel 4.

Tabel 4 De betrouwbaarheid van elk van de schalen en de rangorde van de verschijnselen per schaal (1 = hoogst en 10 = laagst)

	goed NLS?	mooi?	zorgvuldig?	standaardtaal?
α	.791	.772	.776	.843
hun hebben	8	9	8	7
jij kan	3	3	3	4
een aardige meisje	10	8	9	8
U hebt	1	2	1	2
hele mooie	2	1	2	1
hij heb	9	10	10	9
het boek wat	6	6	6	6
z'n eigen (refl)	7	7	7	10
de vrouw waarvan	4	4	4	5
een aantal mensen staan	5	5	5	3

De vier rangordes zijn opmerkelijk vergelijkbaar. Op één na zitten de afzonderlijke verschijnselen in dezelfde regionen van de vier schalen; *het boek wat bezet op alle schalen zelfs exact dezelfde positie*. In vijf gevallen (*jij kan, U hebt, hele mooie, hij heb en de vrouw waarvan*) bedraagt het verschil tussen hoogste en laagste rangnummer één, bij drie ervan (*hun hebben, een aardige meisje en een aantal mensen staan*) twee. De grootste spreiding in rangnummers (een verschil van drie tussen het hoogste en laagste rangnummer) betreft *z'n eigen*; voor dit verschijnsel wordt de geringe eenstemmigheid in de evaluatie veroorzaakt door zijn plaats op de dialect–standaardtaal schaal. De ANS (vgl. par. 2 hierboven) sluit aan bij de visie die hieruit naar voren komt: de tiende plaats op de schaal standaard–dialect wordt veroorzaakt door het regionale karakter van *z'n eigen*. Op de schaal van ‘goed Nederlands’ bezitten de vier door de ANS uitgesloten c.q. niet besproken constructies (*hun hebben, hij heb, aardige meisje en z'n eigen*) de laagste posities, 7 t/m 10.

Ten tweede werden de samenhangen tussen de vier schalen berekend; de resultaten daarvan zijn weergegeven in Tabel 5.

Tabel 5 De correlaties (1-tailed Spearman’s rho’s) tussen de scores op de evaluatieschalen

	fout—goed NLS	lelijk—mooi	slordig—zorgvuldig
lelijk—mooi	.972		
slordig—zorgvuldig	.980	.993	
dialect—standaard	.884	.925	.931

Alle correlaties zijn hoog significant en zeer sterk hetgeen, gezien de patronen die zich aftekenen in Tabel 4, geen verwondering werkt. De sterkste correlatie is die tussen ‘lelijk—mooi’ en ‘slordig—zorgvuldig’; de zwakste is die tussen ‘goed—fout Nederlands’ en ‘dialect—standaard’. Ook de samenhang tussen ‘dialect—standaardtaal’ enerzijds en ‘lelijk—mooi’ en ‘slordig—zorgvuldig’ is vergelijkenderwijs gering, wat aangeeft dat de respondenten zich er behoorlijk van bewust zijn dat (bijvoorbeeld) ‘fout Nederlands’ tegelijkertijd ‘goed dialect’ kan zijn en omgekeerd.

Daarop duiden ook de uitkomsten uit factoranalyses van de vier schalen.²² Factoranalyse is een statistische techniek die het mogelijk maakt, een grote hoeveelheid variabelen terug te brengen tot een kleiner aantal - ‘factoren’ genoemd. Factoren zijn groepen van variabelen die in hoge mate met elkaar correleren. Een voorwaarde is dat de uiteindelijke oplossing het

22 De gehanteerde rotatiemethode was Varimax. Bij *missing values* werden de *cases* paarsgewijs uitgesloten.

grootste deel van de strooiing oftewel variantie in de data voor zijn rekening neemt. Dat is hier echter met 3 factoren en zelfs met 4 factoren niet het geval. In beide oplossingen hangen de voor dialect—standaardtaal beoordeelde verschijnselen sterk samen met de laatste factor; met deze factor heeft geen enkele andere evaluatieschaal een sterke samenhang. Er zijn twee verschijnselen waarvoor de schaal dialect—standaardtaal in beide oplossingen niet de sterkte samenhang onderhoudt, te weten *U hebt* en *hele mooie*.

Behalve dat de uitkomsten van de factoranalyse een statistische onderbouwing bieden voor de stelling dat de schaal dialect—standaardtaal in een andere dimensie ligt dan de drie overige schalen, leveren ze geen voordeel op in de zin van een reductie van de data.

Vaste respondenten tegenover nieuwe aanmeldingen

Van de in totaal 1515 Nederlandse respondenten hebben er zich 283 (18,7 %) aangemeld speciaal ten behoeve van deze enquête; de anderen waren al eerder toegetreden tot het panel. De veronderstelling drong zich op dat zich bij de nieuwe leden van het panel waarschijnlijk veel personen bevinden van het type dat boze brieven aan krantenredacties schrijft naar aanleiding van het taalgebruik in de krant. Om deze veronderstelling te toetsen werden de gemiddelden en standaardafwijkingen van de ‘oude’ en de ‘nieuwe’ panelleden voor de vier evaluatieschalen berekend en met elkaar vergeleken (met behulp van variantie-analyse, een toets van de significantie van de verschillen tussen de gemiddelden van twee of meer groepen voor continue variabelen).²³ Zodoende kon er per verschijnsel per schaal vastgesteld worden of er een statistisch significant verschil bestaat tussen de ‘oude’ panelleden en degene die zich ten behoeve van deze enquête hadden aangemeld als panellid. De uitkomsten van deze analyses zijn weergegeven in Tabel 6.

23 ANOVA's werden ingezet om per verschijnsel per schaal na te gaan of er een significant verschil bestaat tussen beide groepen respondenten.

Tabel 6 Effecten van de variabele oude versus nieuwe panelleden op de oordelen

	lelijk—mooi	fout—goed NLS
<i>hun hebben</i>	F=4,163 df= 1,1513 p=.041 nieuw: lelijker	
<i>een aardige meisje</i>	F=12,273 df= 1,965 p=.000 nieuw: lelijker	F=6,213 df= 1,965 p=.013 nieuw: foutter
<i>hele mooie</i>	F=5,334 df= 1,738 p=.021 nieuw: lelijker	
<i>een aantal mensen staan</i>	F=5,507 df= 1,1039 p=.019 nieuw: lelijker	

Voor een meerderheid van de verschijnselen verschillen de oude en nieuwe panelleden op geen enkele schaal beduidend van elkaar in hun oordeel. Ook verschillen oude en nieuwe panelleden voor geen enkel verschijnsel significant in hun oordeel voor de schalen ‘slordig—zorgvuldig’ en ‘dialect—standaardtaal’. Alleen over de verschijnselen *hun hebben*, *een aardige meisje*, *hele mooie* en *een aantal mensen staan* vellen de nieuwe panelleden telkens een significant ongunstiger oordeel op de schaal ‘lelijk—mooi’; het effect is duidelijk het sterkst voor *een aardige meisje*. Dat laatste verschijnsel wordt door de nieuwe panelleden ook significant ongunstiger beoordeeld op de schaal ‘fout—goed Nederlands’.

Kortom: degenen die zich ten behoeve van deze enquête hadden aangemeld als panelleden oordelen vooral in esthetisch opzicht negatiever over een aantal verschijnselen. Dit geeft enige steun aan de gedachte dat de ‘nieuwe’ panelleden die zich speciaal voor deze enquête hadden aangemeld als lid van het Meertens Panel, eerder tot de categorie ‘taalklagers’ behoren dan de respondenten die zich reeds eerder hadden aangemeld. Daarbij is het interessant dat beide groepen niet van mening verschillen ten aanzien van de zorgvuldigheid van de onderzochte verschijnselen, noch ten aanzien van hun plaats in de dialect-standaardtaaldimensie.

Mondeling vs. schriftelijk taalgebruik

Per verschijnsel gaven de respondenten hun oordeel over de geschiktheid ervan in gesproken en geschreven taalgebruik. Voor beide modaliteiten moesten de respondenten hiertoe telkens een oordeel geven voor vier situaties; voor gesproken taalgebruik betroffen de situaties de sprekerrollen nieuwslezer op het journaal, leraar op school, voetballer op TV en jongere op straat, voor geschreven taalgebruik betroffen de situaties de genres sollicitatiebrief, werkstuk voor school, e-mailbericht en SMS-bericht. De respondenten gaven per situatie aan of ze het gebruik van het verschijnsel

in kwestie al dan niet aanvaardbaar vonden (of eventueel geen mening hadden). De differentiatie naar de maatschappelijke rol van een spreker resp. het genre weerspiegelt een zekere stilistische differentiatie. De resultaten voor deze enquête-onderdelen zijn weergegeven in de rijen 21 tot en met 28 (spreektaal) en 29 tot en met 36 (schrijftaal) in de tabel in Appendix 2. Enkele van de voornaamste bevindingen zijn samengevat in Tabel 7.²⁴

Tabel 7 De oordelen over de acceptabiliteit van de diverse verschijnselen in spreek- en schrijftaal: de uiteinden van de verdelingen

	spreektaal		schrijftaal	
	<i>minst</i>	<i>meest</i>	<i>minst</i>	<i>meest</i>
hun hebben	leraar op school	jongere op straat	sollic.brief	SMS
jij kan	nieuwslezer op journaal	"	"	"
een aardige meisje	leraar op school	"	"	"
U hebt	"	"	"	"
hele mooie	nieuwslezer op journaal	voetballer op TV	"	"
hij heb	leraar op school	"	werkstuk school	"
het boek wat	"	"	sollic.brief	"
z'n eigen (refl)	nieuwslezer op journaal	jongere op straat	"	"
de vrouw waarvan	leraar op school	voetballer op TV	"	"
een aantal mensen staan	"	jongere op straat	"	"

Voor *hun hebben*, *jij kan* en *z'n eigen* is de waardering op beide schalen identiek in de zin dat men deze verschijnselen het minst accepteert in het meest formele, openbare mondelinge taalgebruik (dat van de nieuwslezer) en in het formele, schriftelijke genre waarin men maatschappelijk het meest kwetsbaar geacht wordt (de sollicitatiebrief). Tegelijkertijd zijn deze verschijnselen in het oordeel van de respondenten het meest goedgeoorloofd in het mondelinge taalgebruik van de maatschappelijk minst invloedrijke groep (jongeren op straat) en in het meest informele en persoonlijke schriftelijke genre (SMS-bericht).

Voor alle andere verschijnselen zijn er blijkens de respons grotere of kleinere verschillen in de acceptabiliteitsmarges tussen mondeling en schriftelijk taalgebruik. Voor *U hebt*, *een aantal mensen staan* en *een aardige meisje* ligt de ondergrens (minst acceptabel) in mondeling taalgebruik bij de lerares (en dus niet bij de nieuwslezer, de bron van het meest open-

²⁴ Voor zowel spreek- als schrijftaal zijn de patronen zodanig dat de kwantitatieve 'breuk' in het algemeen ligt tussen de rangen 1 (in Tabel 7 'meest') en 2 enerzijds en rangen 3 en 4 ('minst') anderzijds. Daarbij worden 1 en 2 gezien als betrekkelijk geschikt en 3 en 4 als betrekkelijk ongeschikt voor de sprekersrol resp. het genre in kwestie.

bare mondelinge taalgebruik), maar in schriftelijk taalgebruik ligt ook hier de ondergrens bij het formeelste en maatschappelijk meest doorslaggevende genre (sollicitatiebrief). Het omgekeerde is het geval bij *hele mooie* en *hij heb*; hier zijn het de bovengrenzen in de acceptabiliteit die verschil vertonen tussen mondeling en schriftelijk taalgebruik. Beide verschijnselen zijn in het oordeel van de respondenten het meest geoorloofd in het mondeling taalgebruik van voetballers (maatschappelijk niet de meest marginale groep) en in het meest informele schriftelijke genre (SMS-berichten).

De acceptabiliteitsoordelen over *het boek wat* en *de vrouw waarvan* vertonen zowel aan de bovengrens als aan de ondergrens verschillen tussen mondeling en schriftelijk taalgebruik. Voor beide verschijnselen geldt dat de speelruimte in het mondeling taalgebruik zeer nauw is (meest acceptabel: voetballer, minst acceptabel: onderwijzer – geen van beide rollen ligt aan de uiteinden van de gehanteerde schaal), terwijl de verdeling in schriftelijk taalgebruik samenvalt met de uiteinden van de gehanteerde schaal: deze verschijnselen worden het meest acceptabel geacht in SMS-berichten en het minst in sollicitatiebrieven.

De acceptabiliteit van de tien verschijnselen in mondeling en schriftelijk taalgebruik is gemeten op schalen waarvan de uiteinden zich laten kenschetsen als enerzijds formeel en openbaar en anderzijds informeel en persoonlijk. De spreiding van de respons voor de tien verschijnselen over de schaal voor gesproken taalgebruik is gelijkmatiger dan die over de schaal voor geschreven taalgebruik; op de schaal voor geschreven taalgebruik worden de extreme waarden aan de uiteinden van de schalen verreweg het vaakst benut (negen van de onderzochte verschijnselen vindt men het minst acceptabel in een sollicitatiebrief, alle tien de verschijnselen vindt men het meest acceptabel in een SMS-bericht). We kunnen dus vaststellen dat de normen voor schriftelijk taalgebruik minder variatie vertonen dan die voor mondeling taalgebruik. Dit wekt geen verwondering, aangezien schriftelijkheid één van de centrale krachten is in codificering en standaardisering (wat ook tot uitdrukking komt in het feit dat het Duitse ‘Schriftsprache’ gebruikt wordt in de betekenis van standaardtaal).

6.3 Eigen gebruik

Verschillende taalgebruikssituaties

Het eigen gebruik van de verschijnselen werd, behalve *algemeen* met een schaal die liep van ‘heel vaak’ tot ‘nooit’ (zie paragraaf 5 hierboven), ook situatie-specifiek gepeild. De respondenten werd gevraagd per verschijnsel te specificeren of ze dit in formele (huisartsbezoek) en informele omstan-

digheden (feestje) gebruiken. Hierbij moet rekening worden gehouden met het feit dat het alleen gaat om mensen die bij ‘eigen gebruik’ invulden dat ze de constructie gebruikten, van ‘vaak’=1 tot ‘wel eens’=4. Het gaat hier niet om de frequentie van het gebruik maar om de stilistische markering van de verschijnselen. De resultaten zijn weergegeven in de rijen 39 t/m 42 in de tabel in Appendix 2 en in percentages samengevat in Tabel 8.

Tabel 8 Het aandeel aan respondenten dat in twee verschillende soorten van situatie een bepaald verschijnsel zegt te hanteren (% van de valide respons); tussen haakjes de rangorde van de verschijnselen²⁵

	informeel		formeel	
	"op een feestje"		"bij de dokter"	
hun hebben	84,9	(8)	11,0	(9)
jij kan	95,9	(3)	36,0	(6)
een aardige meisje	53,8	(10)	26,7	(7)
U hebt	86,6	(7)	68,2	(2)
hele mooie	98,8	(1)	72,4	(1)
hij heb	84,1	(9)	4,0	(10)
het boek wat	89,3	(5)	43,9	(5)
z'n eigen (refl)	93,3	(4)	16,9	(8)
de vrouw waarvan	96,5	(2)	55,1	(3)
een aantal mensen staan	89,2	(6)	45,8	(4)

Met uitzondering van *hele mooie*, *U hebt* en *de vrouw waarvan*, worden blijkens de zelfrapportage (in het bijzonder het feit dat de percentages lager zijn dan 50%) alle onderzochte verschijnselen in formele situaties vaker niet dan wel gebruikt, hetgeen een aanwijzing is dat deze zeven verschijnselen als betrekkelijk informeel worden ervaren. *Hele mooie* vertoont de hoogste score voor beide typen situaties; kennelijk wordt het stilistisch als betrekkelijk neutraal ervaren. Van de onderzochte verschijnselen wordt *een aardige meisje* in ongedwongen situaties naar eigen zeggen door de respondenten het minst gebruikt, terwijl *hij heb* het minst geschikt wordt geacht in formele situaties (het percentage van 4,0 is zonder meer een uitschieter naar beneden en alleen dat van *hun hebben* komt met 11,0 % enigszins in de buurt).

²⁵ Door een in een vroeg stadium opgetreden technische fout zijn de ‘weet niet’ antwoorden terecht gekomen bij de ‘missing values’. Daarom zijn de percentages berekend over het totaal aan ‘ja’ en ‘nee’ antwoorden en niet over het totaal aan alle antwoorden.

De determinanten van het gerapporteerde eigen gebruik van elk van de verschijnselen

Door middel van regressie-analyses²⁶ is voor elk van de tien verschijnselen onderzocht, welke van de boven besproken grootheden (het gepercipieerde gebruik in de omgeving, de drie evaluatieschalen, de schaal dialect—standaardtaal en de variabelen dialectachtergrond, leeftijd, geslacht, onderwijsachtergrond en inkomensniveau) in welke mate voorspellingen toelaten ten aanzien van het gerapporteerde eigen gebruik van de niet-standaardvarianten. Het streven om het gewicht van alle onderzochte grootheden te bepalen dwong ons ertoe, de analyses te beperken tot de respondenten voor wie voor alle grootheden data beschikbaar zijn. Dit leidde tot een sterke verdunning van de steekproef; de aantallen schommelen tussen 214 (*de vrouw waarvan*) en 370 (*hun hebben*) respondenten.

Tabel 9 bevat per verschijnsel, naast de hoeveelheid respondenten waarop de analyse gebaseerd is, de voornaamste uitkomsten: de proportie verklaarde variantie (adjusted R^2), de variabelen die in de definitieve analyse een beduidend effect blijken te hebben ($p \leq .05$), hun gestandaardiseerde relatieve gewicht (β)²⁷ en op basis daarvan hun rangorde. Bij de interpretatie van de richting van de effecten dient rekening gehouden te worden met het feit dat de schalen 'eigen gebruik' en 'gebruik in de omgeving' lopen van 'vaak' (waarde 1) tot 'nooit' (waarde 5).

26 Regressie-analyse is een verzameling van methodes om de variatie in een afhankelijke variabele te verklaren of te voorspellen op grond van één of meer onafhankelijke variabelen. Hier is gekozen voor (multiple) lineaire regressie met de stepwise backward methode. Ordinale regressie-analyse, het voor de hand liggende alternatief, heeft een aantal wezenlijke nadelen, zoals het feit dat de afhankelijke variabele (hier de gerapporteerde mate van eigen gebruik van een bepaald verschijnsel) behandeld wordt als een polytome grootheid (in SPSS dan ook aangeduid als Polytomous Universal Model), waardoor elke antwoordcategorie afzonderlijk geanalyseerd wordt in plaats van als waarde op een één-dimensionele schaal. Bovendien wordt met elke numerieke onafhankelijke variabele het aantal cellen in het rekenkundige raster vermenigvuldigd met het aantal verschillende waarden; zelfs met veel waarnemingen leidt dit al gauw tot betrekkelijk veel combinaties van variabelen die niet in de data gerepresenteerd zijn, hetgeen ongunstige gevolgen kan hebben voor de goodness-of-fit van het uiteindelijke model.

27 Gestandaardiseerde coëfficiënten (β) geven een aanwijzing hoeveel standaardafwijkingen de afhankelijke variabele (het 'criterium') verandert met elke standaardafwijking dat de predictor toeneemt. Gestandaardiseerde coëfficiënten maken het mogelijk de gewichten te vergelijken van variabelen die verschillend gemeten zijn.

Tabel 9 De voornaamste uitkomsten van de regressie-analyses: de voorspelbaarheid van het gebruik van elk van de onderzochte verschijnselen

verschijnsel; N resp; R ²	gebruik in omgeving		evaluatie		socio-biogr achtergr resp					dialect ach- tergr. resp.
			lelijk — mooi	sordig — zorgv	dialect — stand. taal	fout — goed NLS	leeftijd	geslacht	onderwijs	
<i>hun hebben</i> 370 24,2 %	4	.168	1			5		6		2 Neders .246 3 Hollands .212
<i>jij kan</i> 245 57,7 %	3		2			1	4	.115		
<i>aardige meisje</i> 292 34,2 %	3	.261	-315			-338	-084			2 Fries .105 4 Limburgs .102 5 Hollands .088
<i>U hebt</i> 254 58,3 %	3	.103	2		4	1				
<i>hele mooie</i> 216 53,2 %	2	.227	-289		-110	-327		3		.088
<i>hij heb</i> 332 21,0%	2	.280	-402			-252				3 Limburgs .181 4 Brabants .174 5 Nedersaks.
		.200	-334							

verschijnsel; N resp; R ²	gebruik in omgeving	evaluatie		fout — goed NLS			socio-biogr achtergr resp			dialect ach- tergr. resp.
		lelijk — mooi	slordig — zorgv	dialect — stand. taal	leeftijd	geslacht	onderwijs	inkomen		
het boek wat 254	3	1			2					.134 6 Fries .118
38,5 % z 'n eigen 307	.195 2	-.356 1			-.265 7					3 Hollands .206 4 Limburgs .195 5 Fries .150 6 Nedersaks. .145
47,9 %	.224	-.458			-.111					
vrouw waarvan 214	3	1			2					
45,2 % aantal mensen 308	.253 3	-.326 2			-.294 1					
42,4 %	.174	-.326			-.334					

Elk effect heeft een $p \leq .05$

Afgaand op de proportie verklaarde variantie laat het gerapporteerde eigen gebruik van *U hebt* zich met de voorhanden predictoren het best voorspellen (ruim 58%), gevolgd door *jij kan* (bijna 58%) en *hele mooie* (ruim 53%); voor *hij heb* (21%) zijn de voorspellingen het zwakst. Een enkel vereenvoudigd voorbeeld om de gewichten toe te lichten: de kans dat respondenten *hun hebben* zeggen te gebruiken daalt meer als ze het lelijk vinden (-.269) dan als ze het fout vinden (-.157). Zoals in de tabel te zien is, laat de variatie in het gerapporteerde eigen gebruik van *U hebt* zich voorspellen door de evaluatie ervan op de schaal 'fout'—'goed' Nederlands, de evaluatie op de schaal 'lelijk'—'mooi', het gepercipieerde gebruik in de omgeving, de perceptie ervan op de schaal dialect—standaardtaal en een eventuele Hollandse dialectachtergrond van de respondent (in die volgorde), de variatie in het gerapporteerde eigen gebruik van *jij kan* laat zich voorspellen door de evaluatie ervan op de schaal 'fout—goed' Nederlands, de evaluatie op de schaal lelijk—mooi, het gepercipieerde gebruik in de omgeving en de leeftijd van de respondent (in die volgorde), enzovoort. Ondanks het vergelijkenderwijs grote aantal respondenten voor wie gegevens in verband met alle gehanteerde predictoren voorhanden zijn (N=370), is de gebonden variantie in het gerapporteerde gebruik van *hun hebben* tamelijk gering (ruim 24%).

Opmerkelijkerwijs geldt voor alle verschijnselen dat het gereciperde gebruik ervan in de omgeving een significante positieve samenhang onderhoudt met het gerapporteerde eigen gebruik. De evaluatie op de schalen 'lelijk'—'mooi' en 'fout'—'goed Nederlands' is haast altijd van invloed (en wel in negatieve zin: hoe lelijker of fouter men een verschijnsel vindt, hoe minder vaak men het zelf zegt te hanteren), de evaluatie voor dialect—standaard is alleen in verband met *U hebt* van invloed (en ook daar slechts zwak) en die op de schaal 'slordig'—'zorgvuldig' nooit.

Van de onderzochte dimensies in de socio-biografische achtergrond van de respondenten hebben leeftijd en onderwijs zelden en geslacht en inkomen nooit een effect. Aangezien vrouwen in dit type van onderzoek in het algemeen meer op de standaardnorm georiënteerd blijken te zijn, is het opmerkelijk dat op geen van de onderzochte verschijnselen een effect uitgaat van geslacht.

Het ontbreken van een effect voor het inkomensniveau van de respondenten zou samen kunnen hangen met de aanzienlijke vertekening van de proporties in de steekproef ten opzichte van die in de Nederlandse samenleving. Anderzijds is deze vertekening het sterkst voor de factor onderwijsachtergrond en die heeft een significant, zij het zwak effect op het gerapporteerde gebruik van *hun hebben*; met toenemende onderwijsachtergrond

neemt het gerapporteerde eigen gebruik van deze variant licht af.²⁸ De leeftijd van de respondenten heeft een zwak maar significant effect op het gerapporteerde gebruik van *jij kan*: hoe jonger de respondent, hoe meer gerapporteerd gebruik. Duidt dit schijnbare tijdseffect op het gerapporteerde gebruik wellicht op een lichte toename in het werkelijke gebruik van de geregulariseerde flexievorm?

Het is opvallend dat de sociale achtergrond van de respondenten in het algemeen zo weinig effect heeft, vooral vergeleken met de dialectachtergrond, die voor de helft van de verschijnselen, te weten *hun hebben*, *een aardige meisje*, *U hebt*, *hij heb* en *z'n eigen* (refl), een samenhang vertoont met het gerapporteerde gebruik; bij deze verschijnselen bestaat er een negatieve (maar altijd zwakke) samenhang tussen de dialect-geografische achtergrond van de respondenten en het gerapporteerde gebruik. Opmerkelijk genoeg is er maar een gedeeltelijke overlap met de deelverzameling van de hier onderzochte verschijnselen die van huis uit beperkt zijn tot bepaalde dialectgebieden, namelijk *hij heb*, *jij kan* en *z'n eigen*. In de GTR database,²⁹ die ten grondslag ligt aan de FAND en de MAND, blijkt *hij heb* (en andere varianten met een labiale plosief) alleen gehanteerd te worden in de Hollandse dialecten (inclus. enkele plaatsen op Voorne Putten en het noordwestelijke Rivierengebied). *Z'n eigen* (refl) is, blijkens de DynaSAND database,³⁰ in verbreiding Hollands en Brabants, waarbij de verbreiding naar het oosten toe iets groter is wanneer het het object is bij een transitief werkwoord dan wanneer het het object is van een inherent reflexief werkwoord. *Jij kan*, tenslotte, kent blijkens de SAND (zinnen 359 en 483) een verbreiding over Holland, het aangrenzende stukje Brabant en, vooral, de Zeeuwse eilanden. Het gerapporteerde eigen gebruik van *jij kan* lijkt echter niet samen te hangen met de dialectachtergrond van de respondenten. Het is interessant dat van de deelverzameling van de hier onderzochte verschijnselen die van huis uit beperkt zijn tot bepaalde dialectgebieden er niet één significante effecten vertoont met de schaal 'dialect'—'standaardtaal'.

Opmerkelijk is de betrekkelijk sterke afkeer van *z'n eigen* (refl) onder respondenten die een Hollands dialect zeggen te spreken. Mogelijk is hier sprake van een geval van sociolinguïstische zelfhaat (Knops 1987: 34) en is de status van de Hollandse dialecten althans in dit opzicht vergelijkbaar

28 $\chi^2=46,730$ $df=16$ $p=.000$.

29 <http://www.meertens.knaw.nl/mand/database/>.

30 <http://www.meertens.knaw.nl/sand/zoeken/>. Vergelijk Barbiers et al (2005) = SAND I, kaarten 69a, b.

met die van het Engelse dialect van New York City, evenals Holland het culturele centrum, maar door Labov (1972:136) gekenschetst als “a sink of negative prestige”. In geen enkel experiment naar de perceptie/evaluatie van regionale accenten in Nederland (voor recent onderzoek zie Grondelaers, Van Hout, Steegs 2010 en Grondelaers & Van Hout 2010) is er echter ooit een spoor van sociolinguïstische zelfhaat aangetroffen bij Hollandse proefpersonen, zelfs niet bij Hollandse respondenten met een dialectachtergrond. Dit kan samenhangen met het dubbele imago: Randstedelijk gekleurd Standaardnederlands heeft een hoog prestige, maar er is evidentie dat de Randstedelijke stadsdialecten met foute associaties (vooral van criminaliteit) behept zijn. Een tweede mogelijke verklaring voor deze discrepantie in onderzoeksbevindingen is een methodologische: in het onderhavige geval gaat het niet om een accent maar om een specifiek lexicaal verschijnsel, namelijk de vorm van het reflexief pronomen van de 3^e persoon.

Interessanterwijs vertoont de dialectachtergrond ook een beduidende samenhang met het gerapporteerde gebruik van *aardige meisje*; daar zijn het respondenten die Limburgse en Friese dialecten spreken, dus betrekkelijk divergente taalsystemen, die een lichte maar beduidende neiging hebben te beweren, deze variant niet te gebruiken.

De variatie in het gerapporteerde gebruik van *hele mooie, het boek wat, de vrouw waarvan en een aantal mensen staan* vertoont noch voor dialect-geografische noch voor sociale krachten beduidende effecten.

Nemen we zowel de aantallen als de gewichten van de significante effecten in aanmerking, dan blijken de evaluatieschalen ‘lelijk—mooi’ en ‘fout—goed Nederlands’ in het algemeen de sterkste invloed te hebben, gevolgd door het gebruik in de omgeving respectievelijk de dialectachtergrond van de respondenten. Het is opvallend dat het gepercipieerde gebruik in de omgeving zo’n voorname rol speelt in het door de respondenten gerapporteerde eigen taalgebruik, hoewel de esthetische waardering van de verschijnselen in de meerderheid van de gevallen verreweg het zwaarst weegt.

7 De verschijnselen in hun onderlinge samenhang

7.1 Type ongrammaticaliteit

Het Nederlands bevindt zich in een proces waardoor inflectionele onderscheidingen geleidelijk verloren gaan. Het gaat hier om een grammaticale verandering waarbij de onderliggende kenmerken hun grammaticale rol

kwijt raken. Relevante inflectionele kenmerken als [persoon], [getal], [geslacht] en [naamval] zijn in de ontwikkeling van onze taal als deel van het grammaticale systeem overbodig geworden en vertegenwoordigen op dit moment vooral een restant van een synthetisch systeem waarin inflectionele kenmerken een cruciale rol vervulden (vgl. bijv. het Gotisch met het Nederlands).³¹ Desalniettemin gaat het bij het verdwijnen van deze kenmerken niet om een simpel en transparant proces. Sommige kenmerken zijn hardnekkiger dan anderen en soms handhaaft een kenmerk zich alleen nog in een klein hoekje van het systeem. Over hoe dit proces van deflexie precies verloopt is weinig bekend en er is weinig literatuur over de vraag waarom het Nederlands deflecteert (maar zie Kusters 2003, Bennis 2010). We zien echter wel dat het Nederlands zeker niet uniek is in het afnemen van flexionele relevantie. Het Engels en het Afrikaans zijn reeds veel verder voortgeschreden op dit pad; vooral in verband met het Afrikaans geldt dat intensief, langdurig taalcontact interne krachten versterkt heeft die in het oorspronkelijke taalgebied ook tot dialectvariatie aanleiding hebben gegeven.

In dit artikel hebben we geprobeerd zicht te krijgen op evaluatieve aspecten van het proces van deflexie. We hebben geconstateerd dat een verandering van de norm van *kunt* naar *kan* (opheffen persoonsonderscheid) betrekkelijk snel plaats lijkt te vinden en onopgemerkt is gebleven, terwijl *hun hebben* al veel langer in het standaard taalgebruik wordt geobserveerd, maar er maar niet in slaagt om door te breken in het Standaardnederlands. Wat is de rol van de taalgemeenschap in dit proces?

Zoals eerder beklemtoond, is de vergelijkbaarheid van de bevindingen voor de verschillende verschijnselen begrensd wegens de (in sectie 5 hierboven besproken) verschillen tussen de verschijnselen in de aard en omvang van de respons. Desalniettemin wagen we hier enkele pogingen om, voor zover dat gewettigd lijkt, enig inzicht te ontleenen aan de resultaten van de enquête.

Als we de verschijnselen bekijken ten aanzien van de beoordeelde norm (goed — fout Nederlands) dan kunnen we 5 groepen onderscheiden. In de

³¹ Natuurlijk is een eigenschap als meervoud semantisch relevant en zal het blijven worden uitgedrukt in de meervoudsvorming van nomina. Waar het hier om gaat is dat er geen noodzaak is om het als onderdeel van de syntaxis te beschouwen.

verdeling in Tabel 10 geeft de volgorde van boven naar beneden een toenemende acceptabiliteit weer (zie laatste kolom).³²

Tabel 10 Ordening van verschijnselen naar type ongrammaticaliteit

	<i>testconstructie</i>	<i>type verschijnsel</i>	<i>type ongrammaticaliteit</i>	<i>score 1 < x < 5 op fout' — 'goed'</i>
1	een aardige meisje	[geslacht]	allochtoons	1.10
2	hij heb	[persoon]	fout	1.15
3	hun hebben	[naamval]		1.26
4	z'n eigen	[reflexief]	dialectaal	1.36
5	het boek wat	([geslacht])	normatief fout	1.54
6	een aantal mensen staan	[getal]		1.81
7	de vrouw waarvan	[menselijk/R]		2.02
8	jij kan	[persoon]	acceptabel fout	2.34
9	hele mooie	([geslacht/adv])		2.55
10	U hebt	[persoon]		2.70

De onderste drie verschijnselen (*jij kan*, *hele mooie* en *U hebt*) worden gesignaleerd als afwijkend in de ANS (zie sectie 2), maar zijn nauwelijks of niet aanwezig in het debat over grammaticale verloedering. Een dergelijke 'fout' zal meestal niet leiden tot een rode potloodstreep op het eind-examen Nederlands, noch zal iemand worden afgewezen voor een baan omdat hij dit verschijnsel opneemt in zijn sollicitatiebrief. De nieuwslezer van het NOS-journaal gebruikt deze constructies zonder probleem. We zien dat deze verschijnselen iets onder het midden (de waarde '3') van de schaal zitten en dat *jij kan* zelfs voor de betrekkelijk normatief ingestelde informantengroep (zie par. 6.2 sub *Vaste respondenten tegenover nieuwe aanmeldingen*) niet bijzonder wordt afgekeurd. Het gaat om taalverschijnselen die de norm bijna gehaald hebben en daarmee vrijwel zijn doorgedrongen tot het walhalla van de Nederlandse taal: het Algemeen Nederlands. Voor *jij kan* en *hele mooie* (en overigens ook *de vrouw waarvan*) is het verschil in rangnummers voor gebruik in de omgeving, eigen gebruik en

³² In de tabel staat bij 5 het kenmerk [geslacht] tussen haakjes. De keuze tussen *w* en *d* in het betrekkelijk voornaamwoord is indirect verbonden met het geslacht van het antecedent (zie voetnoot 16). Ook staat het kenmerk [geslacht] bij 9 tussen haakjes vanwege het feit dat het verbogen bijwoord indirect verbonden is met geslachtskenmerken van het adjectief/nomen (zie voetnoot 15).

‘goed’— ‘fout Nederlands’ telkens gering. Voor hekkesluiser *U hebt*, daarentegen, is dat vrij groot.³³

Op de plaatsen 5 t/m 7 vinden we gevallen die allang deel uitmaken van het normatieve debat en traditioneel beschouwd worden als fout. Een ‘goede’ schoolmeester plaatst hier een streep onder en ze vormen een minpuntje in een sollicitatiebrief. Desalniettemin druisen ze voor het gevoel van de taalgebruiker niet echt tegen het taalgevoel in. Dat verklaart hun score op de ‘fout’—‘goed’ schaal. Het lijkt er op dat deze verschijnselen de eindstreep gaan halen, maar nog enige tegenstand ondervinden van normatief ingestelde taalgebruikers. Zodra ze hun status als ‘typische grammaticale fout’ verloren hebben, kunnen ze oprukken in de richting van de standaardtaal.

Dat valt niet te zeggen van de verschijnselen in 2 en 3, die behoren tot de binnenste kring van het ‘foute’ Nederlands en een hoge score hebben op lijstjes met taalergernissen. Voor wat betreft *hun hebben* blijkt dat ook uit het feit dat de ANS expliciet meldt dat deze constructie uitgesloten is, terwijl de ANS veel toleranter is ten aanzien van de verschijnselen in 4 t/m 10. Kortom, deze constructies hebben nog een lange en moeizame weg te gaan, ondanks het feit dat *hun* als subject al geruime tijd deel uit maakt van het substandaard repertoire van het Nederlands. Aangezien de oordelen over *hun hebben* zo sterk zijn dat zelfs een minister van onderwijs daar een sterk afwijzend stuk over in de krant schrijft (Plasterk: ‘Mooi of lelijk maakt niet uit, als taal maar correct is’; 9 februari 2010, *NRC-Next*), is hier voorlopig nog geen eindstreep in zicht.

Een aardige meisje en *z’n eigen* zijn enigszins gemarkeerd. Er is vrijwel niemand die aangeeft zelf wel eens *een aardige meisje* te produceren. Taalverwervende kinderen (naast volwassenen die het Nederlands als tweede taal leren – zie Weerman 2007) zijn de belangrijkste gebruikers van deze constructie. *Z’n eigen* wijkt af omdat het duidelijk dialectaal gemarkeerd is (vnl. Holland en Brabant) en ook door de respondenten bij uitstek als zodanig wordt herkend, zoals blijkt uit de laatste kolom in Tabel 4. Ook op twee andere punten is *z’n eigen* afwijkend. Ten eerste correspondeert *z’n eigen* niet met het afnemen van inflectionele onderscheidingen. Er is geen enkele evidentie om te vermoeden dat *z’n eigen* inflectioneel simpeler zou zijn dan *zichzelf*. Ten tweede is het niet duidelijk dat we hier te maken hebben met een taalverandering die langzaam maar zeker op weg is naar het Standaardnederlands. Reeds in de 17e eeuw hadden de Hollandse en

33 Voor wat betreft gebruik in de omgeving staat *U hebt* op rangnummer 4, voor eigen gebruik op nummer 2 en op de ‘goed’- ‘fout Nederlands’ schaal staat het op rangnummer 1. Vgl. sectie 5.

Brabantse dialecten de vorm *z'n eigen* voor het reflexieve pronomen van de derde persoon enkelvoud en er is geen reden om te denken dat er hier sprake is van expansie.

7.2 Grammaticale categorie

Om na te gaan of er zich structurele patronen aftekenen, zijn de bevindingen ten aanzien van het eigen gebruik en het gebruik in de omgeving en de bevindingen voor de evaluatie (op de vier schalen) gegroepeerd voor enerzijds grammaticale klassen en anderzijds grammaticale kenmerken. Eén en ander werd vastgesteld op basis van de zes rangordes van de afzonderlijke verschijnselen (samengevat in de Tabellen 2 en 4 hierboven).

Wat de grammaticale *klassen* betreft: de verschijnselen die uitgedrukt worden op een bijvoeglijk naamwoord of bijwoord (*hele mooie, aardige meisje*) doen het in de evaluatie en het gerapporteerde gebruik gemiddeld het best, gevolgd door de verschijnselen die uitgedrukt worden op een werkwoord (*hij heb, U hebt, jij kan, een aantal mensen staan*). De verschijnselen die uitgedrukt worden op een voornaamwoord (*hun hebben, het boek wat, de vrouw waarvan, z'n eigen*) hebben de slechtste gemiddelde scores.³⁴ Dat wil zeggen, de verschijnselen die uitgedrukt worden op een bijvoeglijk naamwoord of bijwoord vind men beter Nederlands, mooier, zorgvuldiger en standaardtaliger dan de verschijnselen die uitgedrukt worden op een werkwoord of op een voornaamwoord; de verschijnselen die uitgedrukt worden op een bijvoeglijk naamwoord of bijwoord trekken bovendien de hoogste gerapporteerde gebruiksscores. Afgaand op de standaardafwijking in de rangordes vertonen de verschijnselen die uitgedrukt worden op een voornaamwoord de meeste samenhang in de evaluatie en het gerapporteerde gebruik.

Wat de grammaticale *kenmerken* betreft: zoals in het overzicht in sectie 3 te zien is, is er in het geval van de variatie tussen *z'n eigen* en *zichzelf* geen grammaticaal kenmerk in het geding, terwijl [naamval] en [getal] beide in slechts één onderzocht verschijnsel een rol spelen. Om die redenen wordt in verband met grammaticale kenmerken de aandacht hier verder beperkt tot [persoon] en [geslacht], beide aan de orde in drie onderzochte verschijnselen. Verschijnselen in verband met het kenmerk [persoon] doen het gemiddeld beter dan verschijnselen in verband met het kenmerk [geslacht],³⁵ hoewel die laatste in gebruik en evaluaties iets meer samenhang vertonen.

34 De gemiddelde rangordes (en standaardafwijkingen) zijn respectievelijk 5,2 (5,5), 5,4 (2,7) en 6,5 (1,7).

35 De gemiddelde rangordes (en standaardafwijkingen) zijn respectievelijk 4,8 (4,0) en 5,5 (3,9).

7.3 Taalstructureel en anderszins

De samenhangen in de *structurele* dimensies laten zich verder onderzoeken met de correlaties³⁶ tussen de tien verschijnselen op basis van de data voor 'eigen gebruik'. Zie Tabel 11.

Haast alle correlaties zijn statistisch significant en alle significante correlaties zijn positief (dat wil zeggen: wanneer het gerapporteerde gebruik van het ene verschijnsel toeneemt, dan doet dat van het andere verschijnsel dat ook; neemt het gebruik van het ene verschijnsel af, dan doet dat van het andere verschijnsel dat eveneens). Het feit dat vier van de vijf gevallen waarin er geen sprake is van een significant verband *een aardige meisje* betreft,³⁷ is indicatief voor de outsiderpositie die dit verschijnsel vooralsnog inneemt. Grammaticaal vormen de verschijnselen waarmee *een aardige meisje* geen beduidende samenhang vertoont, beslist geen groep, dus de outsiderpositie van dit verschijnsel lijkt geen taalkundige oorzaak te hebben.

Het aantal significante correlaties dat *z'n eigen* onderhoudt met de overige onderzochte verschijnselen (acht van de negen) is niet opvallend laag en de meeste significante verbanden zijn ook niet wezenlijk zwakker dan die van de overige verschijnselen. Dit ondanks het feit dat *z'n eigen* in taalkundig opzicht de vreemde eend in de bijt is aangezien de variatie met *zichzelf* lexicaal van aard is.

Het feit dat alle significante correlaties zwak zijn is mogelijk mede een gevolg van het feit dat de meeste respondenten slechts 5 van de 10 verschijnselen 'behandeld' hebben; de analyses zijn in het slechtste geval gebaseerd op de data voor 457 (de overlap in de respons voor *jij kan* en *het boek wat*) en in het beste geval op die voor 1043 respondenten (*hun hebben* en *hij heb*). De 'sterkste' (.419) correlatie is die tussen *het boek wat* en *de vrouw waarvan* en deze bevinding is grammaticaal plausibel aangezien het in beide gevallen om een betrekkelijk voornaamwoord gaat. De op één na sterkste (.398) correlatie, echter, is die tussen *hele mooie* en *de vrouw waarvan*. In het ene geval gaat het om de parasitaire uitdrukking van [geslacht] op een bijwoord, in het andere om de uitdrukking van het kenmerk [menselijk] op een betrekkelijk voornaamwoord. Voor de samenhang tussen deze beide verschijnselen lijken weer geen eenduidige grammaticale oorzaken aan te wijzen.

³⁶ Bij *missing values* werden de *cases* paarsgewijs uitgesloten.

³⁷ Namelijk met *jij kan*, *U hebt*, *z'n eigen* en *de vrouw waarvan*.

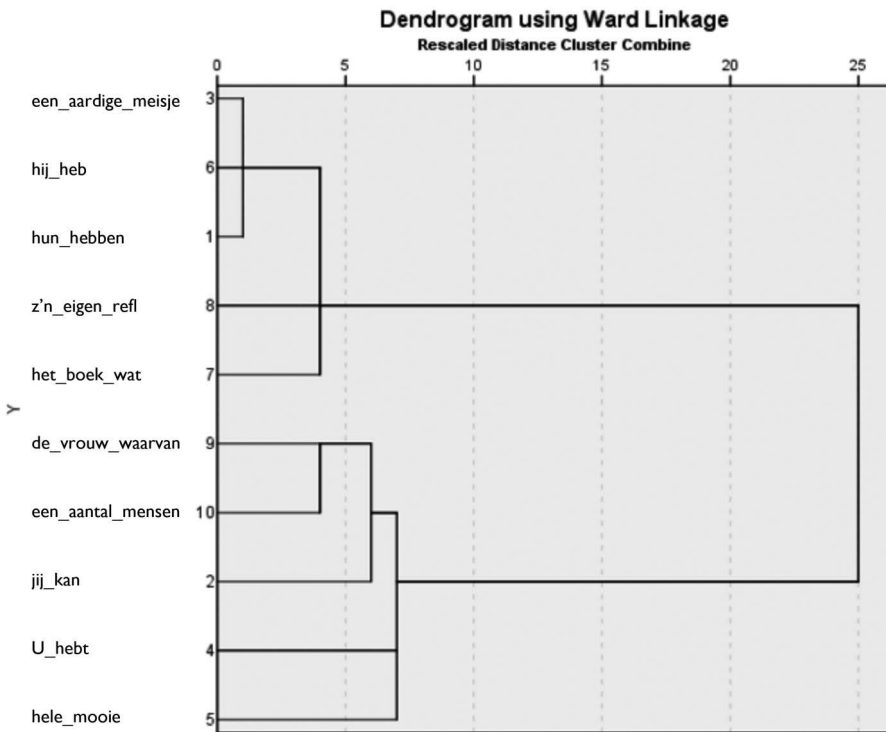
Tabel 11 De correlaties tussen de onderzochte verschijnselen in het gerapporteerde gebruik door de respondenten

	jij kan	'n aardige meisje	U hebt	hele mooie	hij heb	het boek wat	z'n eigen (refl)	de vrouw waarvan	'n aantal mensen staan
hun hebben	.171 *** N=809	.166 *** NS	NS	.147 *** N=740	.332 *** N=1043	.298 *** N=793	.211 *** N=974	.203 *** N=748	.177 *** N=1041
jij kan		.325 *** NS	.229 *** NS	.325 *** N=479	.163 *** N=570	.269 *** N=457	.109 * N=550	.271 *** NS	.352 *** N=585
'n aardige meisje				.111 * N=503	.087 * N=710	.125 ** N=535	NS	NS	.153 *** N=690
U hebt				.174 *** N=501	.118 ** N=577	.118 ** N=497	.198 *** N=554	.126 ** N=485	.241 *** N=592
hele mooie					.129 ** N=471	.325 *** N=467	.155 ** N=495	.398 *** N=482	.310 *** N=551
hij heb						.182 *** N=573	.249 *** N=794	.102 * N=465	.142 *** N=581
het boek wat							.212 *** N=545	.419 *** N=465	.364 *** N=581
z'n eigen (refl)								.210 *** N=475	.185 *** N=656
de vrouw waarvan									.369 *** N=547

* $p \leq 0.05$ ** $p \leq 0.01$ *** $p \leq 0.001$, NS= niet significant. In de derde regel telkens het aantal respondenten waarop de betreffende analyse gebaseerd is.

Samenvattend kan gesteld worden dat de meeste patronen die zich aftekenen in deze analyses van het gerapporteerde gebruik van de tien verschijnselen van een niet-grammaticale aard zijn.

Om na te gaan of er zich andere samenhangen van een hogere orde voordoen, zijn de data voor het gerapporteerde eigen gebruik van elk van de tien verschijnselen tenslotte onderworpen aan een clusteranalyse. Met deze multivariate statistische techniek worden, uitgaande van een (grote) verzameling data, objecten op grond van hun kenmerken gegroepeerd in 'clusters'. Deze clusters vormen betrekkelijk homogene groepen die elk hun eigen gedeelde kenmerken bevatten. Zodoende worden onderliggende structuren in de data inzichtelijk gemaakt waarvan het bestaan, de aard en het aantal vooraf onbekend zijn. Het resultaat wordt vaak gevisualiseerd in een dendrogram. Voor de data inzake het door de respondenten gerapporteerde eigen gebruik voor de verschijnselen die in onze webequête aan de orde waren, resulteert het dendrogram in Figuur 6.

Figuur 6 Dendrogram van de clusters in de data voor gerapporteerde eigen gebruik van de tien onderzochte verschijnselen

Grammaticale consistentie is er in dit beeld nauwelijks, want in grammaticaal opzicht zijn bijv. *hij heb* en *jij kan*, die tot verschillende clusters blijken te behoren, vergelijkbaar, terwijl *een aardige meisje* en *hun hebben*, die op verschillende niveaus tot hetzelfde clusters blijken te behoren, grammaticaal duidelijk verschillen. Bij nadere inspectie blijken de twee hoofdclusters van telkens vijf verschijnselen samen te vallen met de rangordes van de scores op niet minder dan vijf schalen: de eerste vijf verschijnselen, vanaf *een aardige meisje* tot en met *het boek wat*, behoren in de rangordes voor het gepercipieerde gebruik in de omgeving, voor ‘fout—goed Nederlands’, ‘lelijk—mooi’, ‘slordig—onzorgvuldig’ en dialect—standaardtaal, allemaal telkens tot de 5 ‘laagste’, de vijf verschijnselen in het tweede cluster, dus vanaf *de vrouw waarvan*, zitten op elk van deze vijf schalen telkens in de top vijf.

We concluderen dat de onderliggende samenhang tussen de verschijnselen voor wat betreft het door de respondenten geclaimde eigen gebruik sociolinguïstische (vooral perceptueel en evaluatief gemotiveerde) patronen vertoont.

8 Besluit

Het hier gepresenteerde onderzoek is in minstens drie opzichten vernieuwend:

- het onderzoek betreft een ruime selectie van niet- of substandaard verschijnselen op het vlak van de flexie;
- het onderzoek is, behalve op data over evaluatie en gerapporteerd eigen gebruik van deze verschijnselen, ook gebaseerd op data over het vermeende gebruik in de omgeving;
- de data zijn afkomstig uit een webenquête met een betrekkelijk omvangrijke respons (1630 personen voor wie sociaal-biografische achtergrondgegevens beschikbaar zijn, van wie er 1515 geboren, getogen en woonachtig zijn in Nederland).

De patronen die oprijzen uit de data zijn over de analyses heen betrekkelijk consistent. Om die reden en omdat het in de meeste gevallen om aanzienlijke aantallen respondenten gaat met een brede aardrijkskundige en sociale spreiding, durven wij te stellen dat de betekenis van de bevindingen uit dit onderzoek de grenzen van de steekproef beslist te boven gaat.

De onderzochte verschijnselen betreffen, op één na, gevallen van varia-

tie in flexie. Taalinterne krachten, zoals het regulariseren van de paradigma's in het geval van *hij heb*, *jij kan* en *een aardige meisje* lijken, gezien de patronen in de bevindingen (vooral die besproken in sectie 7.3), meestal niet de hoofdrol te spelen in waardering en gebruik van deze verschijnselen.

Verschijnselen die uitgedrukt worden op een werkwoord (*hij heb*, *U hebt*, *jij kan*, *een aantal mensen staan*) worden op de schalen 'fout—goed', 'lelijk—mooi', 'slordig—zorgvuldig' en dialect—standaardtaal gemiddeld 'gunstiger' geëvalueerd en door de respondenten (naar eigen zeggen) en hun omgeving vaker gehanteerd dan verschijnselen die uitgedrukt worden op een bijvoeglijk naamwoord, bijwoord of voornaamwoord. Verschijnselen in verband met het kenmerk [persoon], zoals *jij kan* en *hij heb*, worden door de bank genomen vaker gebruikt en gunstiger beoordeeld dan verschijnselen in verband met het kenmerk [geslacht], zoals *een aardige meisje* en *het boek wat*.

Rangordening van de verschijnselen op grond van hun gemiddelde score op de 'goed—fout' schaal brengt een continuüm aan het licht dat zich uitstrekt tussen radicaal fout (*een aardige meisje*) en acceptabel fout; verschijnselen van het laatste type, zoals *jij kan*, *hele mooie* en *U hebt*, zijn inmiddels doorgedrongen tot het Algemeen Nederlands. De mate van acceptatie van de verschijnselen in termen van 'goed' of 'fout Nederlands' blijkt op één punt na identiek aan die van het door de respondenten gerapporteerde eigen gebruik; het meest geaccepteerd is *U hebt*, gevolgd door *hele mooie* (in het eigen gebruik is de rangorde omgekeerd), het minst geaccepteerd zijn *hij heb* (rangnummer 9) en *een aardige meisje* (rangnummer 10). *Jij kan* (rangnummer 3) en *z'n eigen* (rangnummer 7) worden het minst geaccepteerd in het meest openbare mondelinge taalgebruik (dat van de nieuwslezer) en in het meest formele schriftelijke genre (de sollicitatiebrief). Het meest worden deze verschijnselen geaccepteerd in het mondelinge taalgebruik van de maatschappelijk minst invloedrijke groep (jongeren op straat) en in het meest informele en persoonlijke schriftelijke genre (het SMS-bericht). Voor alle andere verschijnselen blijken er grotere of kleinere verschillen in de acceptabiliteitsmarges tussen mondeling en schriftelijk taalgebruik.

De bevindingen uit de kwantitatieve sociolinguïstische benadering ondersteunen de gedachte dat er in het gebruik van minstens één (*jij kan*) van de onderzochte verschijnselen een betrekkelijk snel verloopend proces van verandering van de standaardnorm gaande is. De golven waarop deze verandering door de taalgemeenschap verbreed lijkt te worden (een toenevend gebruik van de niet-standaard variant in de schijnbare tijd) hebben

te maken met de leeftijd van de sprekers, al verklaart leeftijd als zodanig waarschijnlijk weinig; de krachten die de golven doen bewegen worden gevormd door maatschappelijke ontwikkelingen van uiteenlopende aard en schaal. De mate van gerapporteerd eigen gebruik van *hun hebben* neemt licht af met toenemende opleiding. De factor sekse³⁸ lijkt niet samen te hangen met het gerapporteerde eigen gebruik van enigerlei verschijnsel en op dat punt wijken de bevindingen radicaal af van het gebruikelijke patroon.

De variatie in het gebruik van een vijftal verschijnselen (*hun hebben*, *aardige meisje*, *U hebt*, *hij heb* en *z'n eigen*) is gevoelig voor de dialectachtergrond en niet voor de sociale achtergrond van de respondenten. Het feit dat deze verschijnselen (in verschillende mate en met verschillende graden van waardering) ook voorkomen in standaardtaalgebruik lijkt erop te duiden dat er ook op morfo-syntactisch niveau convergentie plaatsvindt tussen dialect of niet-standaardtaal enerzijds en standaardtaal anderzijds.

Systematisch onderzoek van taalproductie (misschien op basis van het Corpus Gesproken Nederlands en recenter materiaal) zal duidelijk moeten maken in hoeverre de gesignaleerde patronen zich daadwerkelijk aftekenen in het hedendaagse standaardtaalgebruik. In recent werk van Geeraerts c.s. (waarvan verslag gedaan wordt in Geeraerts 2010) behoren de *eigen*-reflexiva tot de 'tussentaal'-kenmerken die onderzocht worden om de verspreiding en de interne homogeniteit van 'Colloquial Belgian Dutch' na te gaan.

Voor het sociolinguïstische onderzoek van taalvariatie leren we dat de aard van sekse-invloeden op oordelen over niet-standaard verschijnselen misschien minder generiek is dan men geneigd is aan te nemen. Maar al te vaak blijken vrouwen de meer standaardtalige varianten te prefereren; een dergelijk effect vonden wij voor geen enkel verschijnsel. Mogelijk hangt dit af van een derde factor, te weten het deel van het verbale repertoire. Het hier gepresenteerde onderzoek gaat over betrekkelijk gemeenzame en voornamelijk gesproken standaardvarianten, terwijl de grote meerderheid van de studies waaruit de eerder geschetste sekse-effecten naar voren komen betrekking hebben op gebruik en/of waardering van lokale of regionale dialectvarianten. Het blijft overigens de vraag of de betrekkelijk milde houding die de vrouwen aan de dag lijken te leggen zijn neerslag vindt in hun standaardtaalgebruik; vooral daarin tekenen zich de contouren van het toekomstige Standaardnederlands af.

38 De sociaal-biografische achtergrondvariabele met de geringste vertekening van de proporties in onze steekproef ten opzichte van die in de Nederlandse samenleving (sectie 3.1).

Bibliografie

- Aalberse, Suzanne (2009). *Inflectional Economy and Politeness. Morphology-internal and morphology-external factors in the loss of second person marking in Dutch*. Dissertatie UvA/ Utrecht: LOT.
- Audring, Jenny (2009). *Reinventing Pronoun Gender*. Dissertatie VU/Utrecht: LOT.
- Barbiers, Sjef, Hans Bennis, Gunther de Vogelaer, Magda Devos & Margreet van der Ham (2005). *Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten/Syntactic Atlas of the Dutch Dialects*. Volume I. Amsterdam: Amsterdam University Press
- Bennis, Hans (2001). *Tegengestelde krachten in taal*. Oratie UvA. Amsterdam: Vossiuspers UvA.
- Bennis, Hans (2010). A dynamic perspective on inflection. In Jan-Wouter Zwart & Mark de Vries (eds.), *Structure Preserved*. Amsterdam: Benjamins, 49-56.
- Bennis, Hans & Alies MacLean (2007). Variation in verbal inflection in Dutch dialects. *Morphology* 16, 291-312.
- Bergen, Geertje van, Wessel Stoop, Jorrig Vogels & Helen de Hoop (2011). Leve hun! Waarom hun nog steeds hun zeggen. *Nederlandse taalkunde* 16, 2-29.
- Bree, Cor van (2012). Hun als subject in een grammaticaal en dialectologisch kader. *Nederlandse taalkunde* 17, 229-249.
- Bybee, Joan (2001). *Phonology and Language Use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CBS (2010). *Statistisch jaarboek 2010*. Den Haag: CBS.
- Chambers, Jack (1995). *Sociolinguistic theory, Linguistic Variation and Its Social Significance*. Oxford: Blackwell. 2nd edition 2003.
- Geraerts, Dirk (2010). Schmidt redux: How systematic is the linguistic system if variation is rampant? In Kasper Boye & Elisabeth Engberg-Pedersen (eds.), *Language Usage and Language Structure*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 237-262.
- Grondelaers, Stefan, & Roeland van Hout (2010). Is Standard Dutch with a regional accent standard or not? Evidence from native speakers' attitudes. *Language Variation and Change* 22, 1-19.
- Grondelaers, Stefan & Roeland van Hout (2011). The standard language situation in the Low Countries: Top-down and bottom-up variations on a diaglossic theme. *Journal of Germanic Linguistics* 23, 199-243.
- Grondelaers, Stefan, Roeland van Hout & Mieke Steegs (2010). Evaluating regional accent variation in Standard Dutch. *Journal of Language and Social Psychology* 29, 101-116.
- Haeringen, Coenraad van (1940). De taaie levenskracht van het sterke werkwoord. *De Nieuwe Taalgids* 34, 241-255.
- Haeringen, Coenraad van (1956). *Nederlands tussen Duits en Engels*. Den Haag: Servire.
- Haeseryn, Walter (1990). *Syntactische normen in het Nederlands. Een empirisch onderzoek naar volgordevariatie in de werkwoordelijke eindgroep*. Dissertatie K.U. Nijmegen.
- Haeseryn, Walter et al. (red.) (1997). *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. 2 delen. Groningen: Martinus Nijhoff (tweede druk).
- Hinskens, Frans, Ben Hermans & Marc van Oostendorp (2014). Grammar or lexicon. Or: Grammar and lexicon? Rule-based and usage-based approaches to phonological variation. *Lingua* 2014, 1-26.
- Horst, Joop van der (2008). *Geschiedenis van de Nederlandse syntaxis*. Leuven: Universitaire Pers.
- Hout, Roeland van (1996). Waar kwamen *hun* onze taal binnen? In Roeland van Hout & Joep Kruisjes (red.), *Taalvariaties: toonzettingen en modulaties op een thema*. Dordrecht: Foris, 143-156.

- Jansen, Frank (1981). Syntaktische constructies in gesproken taal. Amsterdam: Huis aan de Drie Grachten.
- Knops, Uus (1987). *Andermans en eigen taal: een inleiding in de sociale psychologie van taal*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Kusters, Wouter (2003). *Linguistic Complexity. The Influence of Social Change on Verbal Inflection*. Dissertatie U. Leiden / Utrecht: LOT.
- Labov, William (1972). *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Postma, Gertjan (2011). 'Het verval van het pronomen du - dialect geografie en historische syntaxis'. *Nederlandse Taalkunde* 16, 56-87.
- Smakman, Dick (2012). The definition of the standard language: a survey in seven countries. *International Journal of the Sociology of Language* 218, 25-58.
- Sijs, Noline van der (2004). *Taal als mensenwerk: het ontstaan van het ABN*. Den Haag: Sdu.
- Toorn, Maarten van den, Wil Pijnenburg, Jan van Leuvensteijn en Joop van der Horst (red.) (1997). *Geschiedenis van de Nederlandse taal*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Weerman, Fred (2007). Een meisje die een mooie verhaal vertelt. In Saskia Aukema (ed.), *De toekomst van het Nederlands; onze taal over 75 jaar*. 's Hertogenbosch: Adr. Heinen Uitgevers, 59-60.

Over de auteurs

Hans Bennis

Meertens Instituut (KNAW), Postbus 94264, 1090 GG Amsterdam
 hans.bennis@meertens.knaw.nl

Frans Hinskens

Meertens Instituut (KNAW), Postbus 94264, 1090 GG Amsterdam
 frans.hinskens@meertens.knaw.nl

Appendix 1

LimeSurvey - Vragenlijst Nederlandse Grammatica

<http://www.meertens.knaw.nl/vragenlijst/admin/admin.php?acti...>

Vragenlijst Nederlandse Grammatica

In het hedendaags Nederlands horen en zien we veel variatie. Niet alleen tussen de dialecten, maar ook in het al dan niet dagelijkse gebruik van de standaardtaal. Het Meertens Instituut is geïnteresseerd in deze variatie. Sommige mensen hebben een enorme hekel aan deze 'taalverloedering' terwijl andere mensen zich er nauwelijks aan storen of de varianten zelf gebruiken. Als taalonderzoekers zijn wij neutraal, maar natuurlijk wel zeer geïnteresseerd in uw mening.

Wij hebben 10 regelmatig voorkomende varianten geselecteerd. Wij verzoeken u om over (een aantal van) deze varianten uw mening te geven. Wij zouden het op prijs stellen als u vragen over minimaal 5 van deze varianten zou willen beantwoorden.

De vragenlijst begint met vragen over "hun hebben" in een zin als "Hun hebben hun best gedaan". Daarna kunt u kiezen over welke varianten u nog meer vragen wilt beantwoorden.

Er zijn 91 vragen in deze vragenlijst

Hun hebben

1

**hun hebben in bijvoorbeeld "Hun hebben hun best gedaan"
(volgens grammatica *zij hebben*)**

2 In gesproken taal:

Hoort u *hun hebben* in uw omgeving? *

Kies het toepasselijk antwoord voor elk onderdeel:

1 2 3 4 5
vaak nooit

3 In gesproken taal:

Zijn de mensen die *hun hebben* gebruiken *

Beantwoord deze vraag alleen als aan de volgende voorwaarden is voldaan:

* Is NIET '5' op vraag '2 [2.1]' (In gesproken taal: Hoort u *hun hebben* in uw omgeving? (vaak|nooit))

Selecteer alles wat voldoet

- kinderen
 jongeren
 mensen van middelbare leeftijd
 ouderen

4 In gesproken taal:**Gebruikt u *hun hebben* zelf wel eens? ***

Kies het toepasselijk antwoord voor elk onderdeel:

	1	2	3	4	5	
heel vaak	☐	☐	☐	☐	☐	nooit

5 In gesproken taal:**In welke situatie gebruikt u *hun hebben*? ***

Beantwoord deze vraag alleen als aan de volgende voorwaarden is voldaan:

* Is NIET '5' op vraag '4 [2.3] (In gesproken taal: Gebruikt u *hun hebben* zelf wel eens? (heel vaak/nooit))

Kies het toepasselijk antwoord voor elk onderdeel:

	Ja	Weet niet	Nee
Informeel (op een feestje)	☐	☐	☐
Formeel (bij de dokter)	☐	☐	☐

6 In gesproken taal:**Wat vindt u van *hun hebben*? ***

Kies het toepasselijk antwoord voor elk onderdeel:

	1	2	3	4	5	
heel lelijk	☐	☐	☐	☐	☐	heel mooi
heel zorgvuldig	☐	☐	☐	☐	☐	heel slordig
standaardtaal	☐	☐	☐	☐	☐	dialect
fout Nederlands	☐	☐	☐	☐	☐	goed Nederlands

7 In gesproken taal:**Vindt u *hun hebben* acceptabel in de taal van? ***

Kies het toepasselijk antwoord voor elk onderdeel:

	Ja	Weet niet	Nee
de nieuwslezer op het journaal	☐	☐	☐
een lerares op school	☐	☐	☐
een voetballer op tv	☐	☐	☐
een jongere op straat	☐	☐	☐

8 In geschreven taal:**Vindt u *hun hebben* acceptabel in geschreven taal ***

Kies het toepasselijk antwoord voor elk onderdeel:

	Ja	Weet niet	Nee
in een sms	☐	☐	☐
in een e-mail	☐	☐	☐
in een werkstuk voor school	☐	☐	☐
in een sollicitatiebrief	☐	☐	☐

9 Uw opmerkingen over het gebruik van *hun hebben*:

Vul uw antwoord hier in:

Kies vragenlijsten**10 U kunt nu een aantal varianten kiezen om vragen over te beantwoorden. Het betreft hier dezelfde vragen als over de variant 'Hun hebben'. ***

Selecteer alles wat voldoet

- Dat is *een aardige meisje*
- Hij heb z'n best gedaan*
- Dat is *de vrouw waarvan* ik hou
- Een aantal mensen staan* te wachten
- Hij denkt alleen aan *z'n eigen*
- Hij heeft *een hele mooie auto*
- Jij kan* dat helemaal niet
- Het boek wat* ik lees, is mooi
- U hebt* gelijk

Appendix 2 De voornaamste bevindingen (rijen) per verschijsnel (kolommen)

Eigenschap	v1	v2	v3	v4	v5	v6	v7	v8	v9	v10
<i>N</i> respondenten										
1. ruw	1515	809	967	844	740	1043	793	974	748	1041
rangorde v'en	1	7	5	6	10	2	8	4	9	3
<i>gebruik omgeving</i>										
3. M, s	3,28	1,92	3,96	2,15	1,51	3,45	2,46	2,91	2,24	2,01
rangorde v'en	1,28	1,07	1,15	1,08	0,84	1,27	1,15	1,32	1,11	1,08
8	2	2	10	4	1	9	6	7	5	3
5. kinderen: N	568	627	268	458	669	441	543	463	444	722
kinderen: rangorde in leeftijdsgroepen	3	3	2	4	3	3	3	4	4	4
jongeren: N	936	719	483	628	718	605	675	676	623	952
jongeren: rangorde in leeftijdsgroepen	1	1	1	2	1	1	1	2	2	1
middelb.: N	636	630	183	722	688	559	600	703	660	931
middelb.: rangorde in leeftijdsgroepen	2	2	3	1	2	2	2	1	1	2
ouderen: N	269	430	76	532	590	403	436	554	525	791
ouderen: rangorde in leeftijdsgroepen	4	4	4	3	4	4	4	3	3	3
<i>evaluatie:</i>										
<i>fout — goed</i>										
13. M, s	1,26	2,34	1,10	2,70	2,55	1,15	1,54	1,36	2,02	1,81
rangorde v'en	0,67	1,23	0,45	1,37	1,25	0,49	0,86	0,79	1,13	1,09
<i>evaluatie:</i>										
<i>lelijk — mooi</i>										
15. M, s	1,30	2,50	1,40	2,76	2,92	1,28	1,92	1,62	2,39	2,26
rangorde v'en	0,65	0,91	0,75	1,04	0,95	0,64	0,86	0,98	0,99	0,93

Eigenschap	v1	v2	v3	v4	v5	v6	v7	v8	v9	v10
rangorde v'en	9	3	8	2	1	10	6	7	4	5
<i>evaluatie: slordig</i> —zorgvuldig										
17. M, s	1,40	2,31	1,36	2,67	2,62	1,31	1,91	1,55	2,27	2,10
	0,79	0,87	0,75	1,08	0,88	0,70	0,85	0,85	0,92	0,91
rangorde v'en	8	3	9	1	2	10	6	7	4	5
<i>evaluatie: dialect</i> — stand.taal										
19. M, s	2,26	3,02	2,18	3,17	3,34	1,81	2,69	1,78	2,99	3,03
	1,07	1,11	1,07	1,13	1,05	1,04	1,00	1,01	0,97	0,98
rangorde v'en	7	4	8	2	1	9	6	10	5	3
<i>acceptabel in gesproken taal van</i>										
21.nieuwslezer op journaal: N ja. N nee	18	128	5	286	214	2	40	12	103	109
	1491	599	953	501	447	1039	717	943	565	873
nieuwslezer: rangorde in spr.rollen	3	4	3	3	4	3	3	4	3	3
lerares op school:	17	155	4	280	220	1	35	14	103	108
N ja. N nee	1484	587	953	493	434	1037	722	942	569	878
lerares op school: rangorde in spr.rollen	4	3	4	4	3	4	4	3	4	4
voetballer op TV:	409	511	127	568	571	242	350	294	429	558
N ja. N nee	884	151	718	148	80	627	271	486	162	279
voetballer: rangorde in spr.rollen	2	2	2	2	1	1	1	2	1	2
jongere op straat:	410	538	139	571	573	219	336	294	425	569
N ja. N nee	868	136	679	146	81	643	277	482	161	271

Eigenschap	v1	v2	v3	v4	v5	v6	v7	v8	v9	v10
jongere: rangorde in spr.rollen	1	1	1	1	2	2	2	1	2	1
<i>acceptabel in geschreven taal in</i>										
29.sollic.brief:	6	81	6	252	141	3	22	13	84	90
N ja; N nee	1500	674	954	536	524	1039	744	948	597	899
sollic.brief: rangorde in genres	4	4	4	4	4	3	4	4	4	4
werkstuk voor school:	16	140	7	302	217	3	43	20	129	127
N ja; N nee	1476	585	944	474	432	1037	709	936	529	841
werkstuk school: rangorde in genres	3	3	3	3	3	4	3	3	3	3
e-mailbericht:	87	373	42	440	434	31	151	110	287	324
N ja; N nee	1363	350	881	313	225	949	547	780	341	571
e-mailbericht: rangorde in genres	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
SMS-bericht:	167	468	80	502	494	118	230	185	355	432
N ja; N nee	1207	244	816	228	157	825	437	683	273	443
SMS-bericht: rangorde in genres	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
<i>eigen gebruik</i>										
37. M, s	4,84	3,35	4,96	3,27	2,57	4,86	4,30	4,52	3,64	3,90
	0,56	1,36	0,32	1,44	1,36	0,55	1,07	1,02	1,29	1,22

Eigenschap	v1	v2	v3	v4	v5	v6	v7	v8	v9	v10
rangorde v'en	8	3	10	2	1	9	6	7	4	5
39.feestje:	90	469	7	399	565	58	167	168	328	339
N ja; N nee	16	20	6	62	7	11	20	12	12	41
feestje:	8	3	10	7	1	9	5	4	2	6
rangorde v'en	13	166	4	317	372	3	86	31	193	182
dokter:	105	295	11	148	142	72	110	152	157	215
N ja; N nee	9	6	7	2	1	10	5	8	3	4
dokter:										
rangorde v'en										

v = verschijsel, M = gemiddelde, s = standaardafwijking